

Проценка на земјата
и стратегиски правци на Фондот за
образование на Ромите

Унапредување на образованието на Ромите во Македонија

Унапредување на образованието на Ромите во Македонија

Проценка на земјата и стратегиски правци
на Фондот за образование на Ромите

Copyright © Roma Education Fund, 2007

Сите права се заштитени

ISBN: 978-963-9832-01-5

Овој извештај е достапен на англиски и на македонски јазик

Дизајн и подготовка: István Fenyvesi

Содржина

Предговор	5
Благодарност	6
Извршно резиме	7
Профил на земјата	13
Политичка, економска и социјална состојба	16
Образовен систем	24
Преглед на активностите на Владата и на партнерите	44
Програмата на Фондот за образование на Ромите во Македонија	48
Референци	58
Анекс	59

Предговор

Овој документ е дел од серијата студии за земјите на Фондот за образование на Ромите. Тој се обидува да обезбеди анализа на образовните системи и на образовните реформи што се во тек од аспект на вклучување на Ромите во образованието во земјите кои се дел од Декадата. Документот исто така ги разгледува различните програми и активности што ги има спроведено Фондот за образование на Ромите од неговото воспоставување во 2005 година, и ги нагласува тематските и програмските области на кои Фондот за образование на Ромите планира да се концентрира во наредните три години. Фондот за образование на Ромите се надева дека овој документ ќе понуди корисни инструменти за:

5

- ⇒ Креаторите на политиките кои се обидуваат да ги подобрат образовните политики што се однесуваат на јазот кој се јавува како краен резултат од образованието меѓу Ромите и не-Ромите.
- ⇒ Претставниците на граѓанското општество кои сакаат да ја подобрат ефективната на нивните образовни програми, правејќи ги порелевантни за целокупната образовна реформа на нивната земја.
- ⇒ Целокупната развојна и донаторска заедница, која треба подобро да ја разбере ситуацијата со којашто се соочуваат ромските деца, за да можат да ги идентификуваат специјалните области каде што поддршката и придонесот ќе бидат најпотребни и највредни.
- ⇒ Фондот за образование на Ромите, кој треба да ги дефинира областите за менување на политиката на којашто ќе се фокусира.

Информациите презентирани во документот беа предмет на разговор со претставници на владата и на граѓанското општество во рамките на разни консултативни средби, со цел да се осигура дека документот реално ја отсликува фактичката ситуација и дека дадените препораки се изводливи. Документот ја одразува ситуацијата во времето кога е подготвен. Многу земји доживуваат релативно брзи промени, па затоа Фондот за образование на Ромите планира редовно да ги ажурира овие проценки.

Благодарност

Уредници на серијата се Тунде Ковач-Церовиќ, Роџер Грејв и Александар Марк. Тие го развија моделот за студиите, го надгледуваат процесот на подготовки и гарантираат кохерентност на документите од серијата.

6 Главни автори на овој документ се: Виолета Петроска-Бешка, Филозофски факултет, Скопје; Тунде Ковач-Церовиќ, Фонд за образование на Ромите; Надир Реџеџи, Здружение за демократски развој на Ромите, и Савет Скендери, ХДЗР Месечина. Со свои прилози им помогнаа: Маријана Јашаревиќ, Роџер Грејв, Вивиен Ѓуриш, Драгица Павловиќ и Александар Марк.

Преводот и лектурата на македонски јазик ги направи Д.П.АБАКУС, Скопје.

1. Извршно резиме

Во Македонија, Фондот за образование на Ромите е многу активен – заклучно со февруари 2007 година има примено 30 предлог проекти и одобрено финансирање на шест проекти во вредност од 1.500.000 ЕУР.

Најголем проект што го финансира Фондот за образование на Ромите е сеопфатната програма на стипендии за Роми средношколци, со којашто раководат Министерството за образование и ФИОМ. Проектот добро напредува и покажува колкаво е значењето на стипендиите и на менторството за зголемувањето на бројот на запишани ученици Роми во средното и во високото образование. Се чини дека овој период е добра програма што може да се прошири и на другите групи.

Друг проект, којшто наскоро ќе заврши, се фокусира на градењето на капацитетите на Центрите за образование на Ромите во Македонија. Проектот го спроведува Мрежата за образование на Ромите, со вклучување на службени лица на национално и на локално ниво. Главниот резултат од овој проект е собирањето на најдобрите практики и стратегијата на мрежата на образовните центри кои обезбедуваат воншколска поддршка за деца-Роми, како основа за нивниот развој и за нивно поголемо интегрирање во македонскиот образовен систем. Одржливоста на овие центри останува отворено прашање. Тие се целосно финансирани од надворешни донатори, но со подготвувањето на водичот со најдобрите практики и на стратегијата се обезбедува форум за дискусија за важните проблеми во врска со поддршката на деца-Роми за нивно интегрирање во предучилишното и во основното образование.

Фондот за образование на Ромите финансираше и два проекта за поддршка на кампањата за запишување на деца Роми во училиште, којашто се реализираше на национално ниво од страна на Националниот Центар за Ромите. Исто така, Фондот финансираше и програма за ТВ дебати и дискусии по прашањата во врска со образованието на Ромите, во соработка со невладината организација Романо Вас и ТВ Шутел. На крајот, Фондот за образование на Ромите, во соработка со Министерството за труд и социјална политика, финансира и програма за поголемо вклучување на деца-Роми во предучилишното образование. Програмата ќе му помогне на Министерството за да го тестира периодот на поддржување на деца-Роми за запишување и ќе овозможи да се избегне намалувањето на бројот на деца-Роми во предучилишните установи, што е мошне важно прашање во Македонија.

Политички, економски и социјален контекст

Македонија е лоцирана во Југоисточна Европа и има околу два милиони жители. Политичките и економските услови во земјата се карактеризираат со сензитивна етничка поделеност меѓу Македонците, кои сочинуваат 64% од населението, и Албанците, кои сочинуваат 25%. Иако отворените насилни етнички конфликти беа надминати, ситуацијата е честопати напната, па Владата презема голема реформа со цел да се обезбеди подобра застапеност и поголем пристап на различните малцинства до културните права. Ромите според официјални податоци сочинуваат 2,66% а според неофицијални 5-6% од населението во Република Македонија и се

една од групите кои од неодамна имаат видлива политичка застапеност, како дел од напорите на Владата да се обезбеди подобра застапеност на етничките малцинства. Сепак, прифаќањето и поддршката за Ромите и натаму во голема мера зависат од развојот на односите меѓу Македонците и Албанците.

Економски гледано, Македонија спаѓа во групата земји кои се соочуваат со сиромаштија, иако е класифицирана како земја со понизок среден приход, со бруто национален приход по жител од околу 2.830 УСД во 2005 (GNI, Atlas method). Потенцијалниот внатрешен конфликт не дозволи Македонија да ги почувствува придобивките од отворањето на својата економија. Владата ја одржува рестриктивната фискална политика воведена од 2004 година, со што расходите за образованието, кои и онака беа ниски уште повеќе се редуцираа. Најголемиот број развојни програми во Македонија, а во тие рамки и програмите за поддршка на Ромите, станаа речиси исклучително зависни од донаторите. Се разви активен граѓански сектор, кој делумно ги извршува функциите кои што не можат да ги извршат слабите државни институции.

Последните години положбата на Ромите во Македонија е значително подобрена. Бројот на ученици Роми кои се запишале во основно, и особено во средно училиште, се зголеми до одреден степен. Политиките на позитивна дискриминација, воведени од страна на Владата, имаа позитивно влијание врз бројот на учениците Роми кои се запишале и го завршиле терцијарното образование. Исто така, зголемено е и учеството на Ромите во сферата на политиката и во јавната администрација, а значително е подобрена и соработка меѓу Владата и ромската заедница. Во август 2006 година беше избрана нова влада, којашто во изминатите четири години беше во опозиција, што доведе до промена на раководството на високо ниво во сите релевантни министерства. Таа продолжи со целите на Декадата за вклучување на Ромите и се очекува да продолжи со започнатите постапки во таа насока.

Образование

Образовниот систем во Македонија преживеа продолжена транзиција. Во најголем број области во системот беа воведени промени, но сè уште се потребни значајни реформи. Со редуцирањето на јавната потрошувачка за образованието, тоа, генерално има низок приоритет, кој е меѓу најниските во источноевропски и во средноевропски рамки, и како фактичка потрошувачка и како процент од БДП. Постојната и расположливата социјална помош не е соодветно поврзана со образованието. Недостигаат поттици за подобрување на квалитетот на предавањето и постојат сериозни проблеми во врска со квалитетот на сите нивоа на образованието. Започната е голема активност за децентрализација и таа ќе биде продолжена и во текот на 2007 година, со што на локалните власти ќе им се дадат позначајни права и одговорности во врска со образованието. Но, тоа исто така содржи и одредени ризици кога станува збор за образованието на Ромите.

Најважните проблеми што му се закануваат на квалитетот на образованието на Ромите во Македонија се следните:

- ⇒ Неадекватно финансирање на образованието и недоволните механизми за финансирање, од што произлегуваат следните последици:
 - Нема буквално никаква социјална поддршка која што промовира помасовно вклучување на Ромите во образовниот процес. Инструментите за поддршка, како што се приходите, стипендиите, учебниците, бесплатните оброци, изземањето од плаќање за вклучување во предучилишните активности итн., се достапни преку програмите финансирани од

страна на меѓународните донаторски агенции или им стојат на располагање само на оние во специјалното образование.

- Традиционалниот образовен систем не овозможува да им се посвети дополнително внимание на децата кои покажуваат слаби резултати во учењето. Родителите, некогаш со помош на донаторите, мора да платат за услуги како што се воннаставните активности, менторството, индивидуалното тUTORСТВО или подготовките за полагање на приемен испит.
 - Тековниот механизам за финансирање се базира на бројот на класовите што ги предвидува училиштето и коишто се квалификуваат. На тој начин училиштата се охрабруваат да ги минимизираат напорите и да избегнуваат да запишуваат ученици на кои им е потребно посебно внимание. А и доколку се запишат, тенденцијата е по две години школување бројот на овие ученици да се намалува, поради отсуство на внимание од страна на училиштата. Досега немало никаква пилот програма за воведување на формулата за финансирање по ученик и во рамките на новиот Закон за децентрализација сè уште не се дискутирало доволно за оваа идеја. Се чини дека доколку се воведат децентрализирано финансирање на образованието без притоа да се разработи нова формула за финансирање и механизми за компензација, ризикот оваа ситуација и натаму да се влошува е многу голем.
 - Образованието што го обезбедува државата во значителен степен го надополнуваат невладините организации, кои се финансирани од меѓународната донаторска заедница. Кога станува збор за Ромите, најголем дел од недостатоците на официјалниот државен систем се компензирани преку активностите на ромските НВО. Иако оваа работа создаде динамично граѓанско општество кое се занимава со образованието, тоа не сакајќи придонесува за натамошно намалување на вниманието што им се посветува на децата Роми во претшколските и во школските установи. Се развива имплицитна „поделба на трудот“. Финансиски, ситуацијата е веќе неодржлива и, долгорочно гледано, може да предизвика препреки во развојот на образовниот систем.
- ⇒ Сè уште постојат административни бариери за запишување во предучилишното и во основното образование, со оглед на тоа дека многу ромски семејства не ја поседуваат потребната документација и социјална поддршка од страна на државата. Најавената делумна приватизација на предучилишните установи, а во тие рамки и последиците што ќе произлезат од неа, би можеле уште повеќе да го загорзат пристапот на Ромите во предучилишните установи.
- ⇒ Сегрегацијата во посебни училишта и во посебни одделенија е сè уште вообичаена практика во Македонија и нема голема реакција на овој проблем, дури и од страна на ромската заедница.
- ⇒ И покрај политиките за поддршка, училиштата генерално не им укажуваат добредојде и поддршка на децата Роми. Овие деца се соочени со системски препреки кои се состојат од повеќе делови и кои придонесуваат за нивните слаби резултати, за високата стапка на намалување на нивниот број и за ниската стапка на запишување во повисоките нивоа во образовниот систем. Во рамките на тие препреки се:
- Дискриминација на сите нивоа на системот: нема оперативни и општо прифатени механизми за борба против дискриминацијата во училиштата, што во одредени случаи води кон поцелосна сегрегација. Курикулумите во училиштата не го поддржуваат мултикултурализмот, а системот за оценување се базира на оценки без стандарди и објективно мерливи критериуми, обезбедувајќи доволно извори за можни пристрасни и дискриминирачки оценувања на деца-Роми.
 - Застапеноста на родители Роми во училишните одбори е на мошне ниско ниво и тие не можат да учествуваат во процесот на донесување на одлуките во училиштето.

Училишните политики остануваат нечувствителни за потребите на учениците Роми, а соработката со ромските НВО ретко кога е поддржана.

- Квалитетот на образованието на Ромите во многу случаи е супстандарден, особено во раните фази на образованието, така што деца-Роми едноставно се префрлаат во наредното одделение без да треба да ги исполнат и минималните барања. Како последица на тоа, учениците Роми се соочуваат со огромни тешкотии кога треба да се интегрираат во повисоките одделенија – ситуација којашто доведува до тоа многу ученици да повторуваат, односно до намалување на нивниот број.
- Нема политика за привлекување и за поддршка на Ромите да студираат на факултетите кои профилираат наставен кадар, така што постои недостиг од наставници Роми на ниво на предучилишно и на основно образование. Наставниците кои не се Роми честопати се оптоварени со негативни етнички стереотипи и со предрасуди кон Ромите. Исто така, има недоволен број квалификувани наставници и/или обучувачи за наставници кои солидно го зборуваат ромскиот јазик. Покрај тоа, нема катедра за ромологија на универзитетско ниво, ниту пак други институционални структури коишто би можеле да осигураат снабдување со квалификувани наставници Роми.

Активности на Фондот за образование на Ромите во Македонија во 2005-2006 година

Уште од неговото формирање во 2005 година, Фондот за образование на Ромите во Македонија бележи значајни активности. Фондот има изградено корисен дијалог со Владата на Македонија, особено со Министерството за образование и наука и со Министерството за социјални работи, за прашањата во врска со образованието на Ромите.

Најголемиот проект на Фондот за образование на Ромите е сеопфатната програма за стипендии наменети за средношколците Роми. Со неа раководат Фондацијата Институт отворено општество Македонија и Министерството за образование и наука. Проектот успешно демонстрира колкава е важноста на стипендиите и значењето на менторството за зголемувањето на бројот на учениците Роми кои се запишуваат во средното и во терцијарното образование.

Друг проект на Фондот за образование на Ромите се стреми кон зајакнување на капацитетите на центрите за образование на Ромите во Македонија. Проектот го спроведува Мрежата за образование на Ромите, а вклучени се и службени лица на национално и на локално ниво. Главниот краен резултат од овој проект е отпечатената збирка на најдобри практики и создавањето на Стратегијата на мрежата на центрите за образование, кои обезбедуваат поддршка за деца-Роми „надвор од училиштата“, со цел да се олесни нивната интеграција во образовниот систем на Македонија. Одржливоста на овие центри е отворено прашање, затоа што тие се во целост финансирани од надворешни донатори. Сепак, со подготвувањето на Стратегијата и на прирачникот за најдобрите практики се обезбеди форум за разгледување и за дискусија по важните прашања на тема интеграција на деца-Роми во предучилишното образование и нивно запишување во основното образование.

Фондот за образование на Ромите, исто така, поддржа два проекта коишто беа спроведени од страна на Националниот центар на Ромите, кој ја спонзорираше кампањата за промовирање на запишувањето на деца-Роми во училиште. Покрај тоа, Фондот за образование на Ромите финансираше и телевизиски дебати и дискусии по прашањата во врска со образованието на

Ромите, кои беа произведени во соработка со НВО Романо Вас и со ТВ Шутел. Во уште еден проект Фондот за образование на Ромите, заедно со Министерството за труд и социјална политика, ја поддржува програмата за поголемо вклучување на деца-Роми во предучилишното образование. Програмата е наменета за да му помогне на Министерството да пилотира период за поддршка на запишувањето на деца-Роми и за зголемување на бројот на деца-Роми кои одат во јавни градинки, што е мошне важно прашање во Македонија.

Стратегиски правци за идните активности на Фондот за образование на Ромите во Македонија

11

Среднорочни стратегиски цели на Фондот за образование на Ромите во Македонија се:

1. Зајакнување на капацитетите на локалните власти/општините за реализирање на нивните нови должности за формулирање на образовни политики – по можност преку конкурс распишан од страна на локалните самоуправи во областите со значително ромско население.
2. Помош за зголемување на квалитетот на образованието на учениците Роми преку неколку мерки, како:
 - ⇒ Поддршка на менторството во преодните одделенија – од четврто до осмо, со цел да се зголемат стапките на напредување.
 - ⇒ Нудење поддршка за снабдување на маргинализираните ученици со учебници.
 - ⇒ Поддршка за обука на наставниците и на менторите.
 - ⇒ Надоградување на работата на центрите за образование на Ромите, во поглед на поврзувањето на родителите со училиштата, демонстрирањето на најдобрите практики во почетните одделенија од основното образование и спроведувањето кампањи за подигнување на свеста на јавноста.
 - ⇒ Примена на лекциите научени од случајот „Танода“ во Унгарија при изнаоѓањето начини за обезбедување дополнителни часови и активности по завршувањето на часовите.
3. Зголемување на стипендиите и поголем број програми за менторство во средното образование.
4. Организирање конференција за координација на донаторите.

Постојат голем број стратегиски цели на Фондот за образование на Ромите во врска со анализата и истражувањето на применетите политики во Македонија. Меѓу нив, најитни се следниве:

1. Анализа на расходите за образованието – од ресурсите на Владата, донаторите и од НВО, со цел да се направи проценка за можно реструктурирање, со што ќе се постигне подобар ефект од оваа потрошувачка за децата Роми.
2. Анализа на потребните поттици/мотивација, како алтернативни распореди за работа, и на дополнителното финансирање, со цел да се овозможат менторски услуги и дополнителни часови што им се потребни на децата кои не постигнуваат резултати.

3. Подготвување анализа на економските придобивки, со цел да се помогне во зацврстувањето на финансиската обврска на централната и на локалните власти за поддршка на образованието на Ромите.
4. Анализа на постојните шеми за стипендии и за социјална помош во Македонија, со цел да се помогне во развојот на модели што ќе гарантираат поголемо присуство и помали стапки на намалување на бројот на учениците и да им се помогне на креаторите на политиките при донесувањето и при спроведувањето на овие модели.

2. Профил на земјата

Според последниот попис,¹ во Македонија живеат 2.022.547 жители – 64,18% од нив се етнички Македонци, 25,17% Албанци, 3,85% Турци, 2,66% Роми, 1,78% Срби, 0,84% Бошњаци и 0,48% Власи. Речиси 60% од населението е урбано.

Групата на возраст од 7 години брои околу 28.700 деца, а ваквиот тренд во одредена мера се намалува. Групата на возраст од 6 години брои 28.100 деца.

Во 2005 година, БДП по жител изнесувал 2.219 УСД. Јавниот долг на Македонија во 2006 година изнесувал 41% од БДП, што е за 2,8% помалку отколку претходната година, но сè уште многу повисок од оној во 1999 година – годината пред да избие оружениот конфликт во Македонија.² Во 2004 година, вкупните расходи за образование изнесувале 3,6% од БДП, во споредба со 3,7% во 2002 година.

13

Ромското население во Македонија

Според податоците од официјалниот попис од 2002 година, во Македонија живеат 53.879 Роми. Тоа значи дека Ромите сочинуваат 2,66% од вкупното население. Според политичките претставници на ромската заедница и според ромските НВО, пописот – како што е случај и во многу други земји не ја дава вистинската слика за бројноста на ромската заедница. Се верува дека во Македонија живеат 80.000-130.000 Роми. Покрај тоа, има и околу 2.800 Роми бегалци од Косово, кои како бегалци живеат во Македонија од 1999 година, а нивниот статус сè уште не е решен. Според неофицијални проценки нивниот број во 2000 година изнесувал 7.000-8.000,³ но подоцна одреден број од нив се вратија назад.

Околу 80% од македонските Роми зборуваат ромски јазик. Најголем дел од преостанатите зборуваат македонски, албански или турски јазик,⁴ а дел од бегалците зборуваат српско-хрватски јазик.

Според официјалниот попис од 2002 година, групата Роми на возраст од 7 години брои нешто повеќе од една илјада, а истото важи и за групата на возраст од 6 години. Неофицијално, овие бројки би требало да бидат двојно поголеми.

Домување

Најголем дел од ромското население во Македонија живее во 70 населби – 65 од нив се наоѓаат во градовите, а 5 се лоцирани во селата. Во 82% од овие населби Ромите се мнозинско население.

¹ Податоците се однесуваат на пописот од 2002 година во Македонија.

² Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, 2006 година.

³ Марија Коинова: Малцинствата во Југоисточна Европа: Ромите во Македонија CEDIME-SE, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-roma.doc>, стр. 2.

⁴ Државен завод за статистика, 2005.

Околу 10% од населбите се етнички хетерогени, а во 8% од населбите доминантното мнозинство го сочинува друга етничка заедница.

Деведесет и пет проценти од Ромите во земјата живеат во урбани средини, а 5% во рурални. Речиси половина од ромските домаќинства (48%) живеат во скопскиот регион. Само 2% од Ромите во земјата живеат во станбени згради, 15% живеат во нови куќи, 46% во постари куќи со прифатливи услови за живот, а 38% од Ромите во Македонија живеат во живеалишта во кои не се исполнети ниту минималните животни стандарди. Најголем дел од Ромите кои живеат во урбаните средини се концентрирани во сиромашни гета или во предградијата и живеат без минимални услови во поглед на инфраструктурата. Во овие заедници нема пристап до електрична енергија, вода, канализација, патишта, итн. Според проценките, околу 70% од Ромите немаат правни документи за сопственост на куќите во кои живеат, иако 88% од нив тврдат дека се сопственици на домовите во кои живеат.⁵

14

Ромското население во Македонија е многу посиромашно отколку населението на земјата генерално. Официјалните податоци од 2002 година⁶ покажуваат дека стапката на сиромаштија кај Ромите е речиси трипати поголема од националниот просек. Околу 88,8% од Ромите живеат под границата на сиромаштија, додека целокупниот национален просек е 30,2% под границата на сиромаштија. Покрај тоа, 96% од ромските семејства не се сопственици на земја, што укажува на тоа дека тие немаат алтернативен начин за обезбедување на храна. Сиромаштијата на Ромите главно се должи на ниското ниво на образование и на високата стапка на невработеност.

Вработување

Стапката на невработеност кај Ромите во Македонија е двапати поголема од националниот просек и достигнува 70-80%. Според ромските НВО, фактичката бројка е повеќе од 90%. Оваа проценка е направена врз основа на нивната проценка дека сите Роми не се регистрирани во агенциите за вработување, а дека 85% од ромските семејства се корисници на социјална помош. Една неодамнешна анкета на ранливите групи⁷ покажува дека само 8,3% од Ромите кои се работоспособни (постари од 15 години) се вработени или самовработени во формалната и во неформалната економија, а само 7,2% од Ромите од оваа возрасна група се вработени со полно работно време. Со други зборови, еден Ром вработен со полно работно време треба да издржува приближно 13 други лица. Истата анкета покажува дека околу 68% од вработените Роми се работници кои се недоволно квалификувани. Тоа не е изненадување, ако се има предвид дека 24% од Ромите во Македонија на возраст над 25 години, како и речиси половината од жените Ромки од оваа група, се неписмени. Иако невработеноста кај Ромите се намалува со зголемувањето на нивото на образование, таа е сè уште над 65% за сите нивоа на образование, бројка што укажува на тоа дека дискриминацијата е уште една бариера за вработувањето на Ромите.

⁵ Преземено од базата на референтни податоци за Извештајот за Република Македонија за Милениумските развојни цели.

⁶ Податоци за изготвување на Стратегијата за намалување на сиромаштијата, 2002 година; Проценка на Светска банка за сиромаштијата во Македонија во периодот 2002-2003 година - http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/12/21/000090341_20051221144229/Rendered/PDF/343240MK.pdf.

⁷ Истражување на УНДП за ранливите групи, 2004.

Здравје

Само 34% од Ромите во Македонија досега немале никакви заболувања.⁸ Степенот на здравствените проблеми со кои се соочуваат две третини од ромското население влијае на редовната посетеност на наставата од страна на децата и на намалувањето на работните способности на возрасните.

⁸ *Ibid.*

3. Политичка, економска и социјална состојба

Структурата, мандатот и финансиите на Владата

16

Во последните 15 години Македонија мина низ сериозни политички предизвици. Одделувањето на Македонија од југословенската федерација во 1991 година и нејзиниот нов Устав ги исфрлија на површина жалбите и фрустрациите на етничките Албанци. Нивната борба за еднаков статус со етничките Македонци во 2001 година ескалираше во оружен конфликт што заврши со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор. Како резултат на тоа, Уставот беше изменет и дополнет, со што како уставотворен народ се сметаат не само етничките Албанци, туку и Ромите, како и другите помали етнички заедници. Со измените во Уставот се поставија основите за пропорционалната застапеност на Ромите во јавниот сектор и се овозможи во една општина во Македонија ромскиот јазик да биде признат за трет официјален јазик (покрај македонскиот и албанскиот).

Сегашната Влада на Македонија е составена од 21 член: премиер, 4 заменици и 16 министри. Четирите коалициони партнери се: ВМРО – Демократска партија за македонско национално единство (ВМРО-ДПМНЕ), Демократската партија на Албанците (ДПА), Новата социјалдемократска партија (НСДП) и Либералната партија на Македонија (ЛПМ). Со поддршка од голем број помали партии, коалиционите партнери имаат повеќе од 65 (од вкупно 120) места во Парламентот/Собранието.

Во сегашниот Парламент се застапени две главни политички опозициски партии:⁹ левоориентираните Социјалдемократски сојуз на Македонија (СДСМ) и Демократска унија за интеграција (ДУИ), опозициска партија на етничките Албанци. Тие беа коалициони партнери во Владата со мнозинство места во периодот 2002-2006 година.

Владини финансии и администрација

Од 2001 до 2005 година, БДП се зголеми од 3.723 милијарди УСД на 4.519 милијарди УСД, што претставува пораст на БДП по глава на жител од 1.830 УСД на 2.219¹⁰ УСД. Во последните пет години државниот буџет беше најголем во 2002 година, кога достигна 71.700 милиони УСД, по што почна да опаѓа и во 2005 година го достигна најмалиот износ – 66.327 милиони УСД. Изразено во проценти од БДП, државниот буџет опадна од 29,4% во 2002 на 23,95% во 2005. Најголем процент од буџетот во 2005 година беше потрошен на социјалната заштита и на социјалната безбедност (25,8%). Образованието доби 14,9% од вкупниот државен буџет.¹¹

⁹ Последните парламентарни избори се одржаа во јуни 2006 г.

¹⁰ Државен завод за статистика, 2006.

¹¹ Министерство за финансии: Билтен – октомври 2005 и јануари/февруари 2006.

Јавната администрација страда од неефикасност и од превработеност. Претходните обиди да се намали бројот на вработените кои добиваат плата од буџетот беа неуспешни и, наместо тоа, кадарот се зголеми: новите мерки воведени со Охридскиот рамковен договор налагаат правична застапеност на етничките заедници во јавните институции, така што бројот на вработените чишто плати се покриваат од буџетот се зголеми.

Локалната власт во Македонија е територијално организирана во 84 општини, а 10 од нив му припаѓаат на главниот град Скопје. Една од општините во Скопје – Шуто Оризари, има мнозинско ромско население (според пописот од 2002 година – 79,1%), а нејзината локална влада ја води градоначалник Ром.

Во моментот, Македонија минува низ екстензивен процес на децентрализација. Во јануари 2002 година беше донесен нов Закон за локалната самоуправа, со што беа создадени услови за децентрализација. Според овој закон, општините имаат општи надлежности во сите локални работи. Списокот на општинските одговорности стана сеопфатен и вклучува: услуги за социјална заштита, заштита на децата, образование, здравствена заштита, урбано и рурално планирање, комунални активности, спорт и рекреација. Законот налага изготвување на околу 80 нови законодавни акти за пренесување на овие задачи на општините, а транзициониот период за донесување на законодавството го опфаќа периодот од 2002 година до јануари 2007 година, кога треба да почне комплетното спроведување. Пред 2006 година, општините беа одговорни главно за урбанистичко планирање, за одредени локални услуги и за инфраструктурата.

Според Законот за локална самоуправа, финансиското учество на централната власт во локалниот буџет ќе се намали. Оваа промена ќе предизвика голем финансиски товар на локалната самоуправа. Во моментот постои голема загриженост за тоа како ќе функционира овој процес, бидејќи локалните финансии се најголемата слабост на општините во Македонија. Законот вели дека општините ги добиваат даноците на имот и пренос на имот, данокот на наследството и различни други помали даноци и давачки. Освен тоа, општините имаат право и на дел од ДДВ, на грант за делегирани државни задачи, субвенции за послабо развиените области и на субвенции за инвестиции. Доколку овие извори не обезбедат доволно финансии за нивно нормално функционирање, тие можат да побараат и придонес/заем од централната власт. Се очекува и воведување на шема за изедначување. Сепак, квалитетот на натамошниот развој на општините, како и квалитетот на услугите што се обезбедуваат на локално ниво, ќе зависат од квалитетот на стратешкото планирање, од силата на локалната економија и од конзистентноста во спроведувањето на даночната политика. Оттаму, особено во општините со бројно ромско население кое живее во сиромаштија, постои загриженост дека овие услови нема да бидат исполнети.

Спроведувањето на Законот за локална самоуправа започна во 2005 година, а се очекува подготовката да заврши во 2007 година. Покрај изготвувањето на дополнителното законодавство, транзициониот период беше искористен и за зајакнување на капацитетот на човечките ресурси во локалните самоуправи. Беа спроведени различни обуки за администрацијата, главно со поддршка од страна на меѓународната заедница.

Одговорност за образованието (административна/политичка)

Министерството за образование и наука е одговорно за целокупниот образовен систем – од претшколска возраст до универзитетско ниво, вклучувајќи го и неформалното образование и образованието за возрасни. Единствениот исклучок се некои одговорности за претшколското образование што се во надлежност на Министерството за труд и социјална политика. Мини-

стерството за образование и наука извршува активности кои се однесуваат на организацијата, финансирањето,¹² развојот и промовирањето на образованието на сите нивоа.

Министерот и целиот раководен кадар од повисок ранг во Министерството за образование и наука се претставници на владејачката коалиција, а сегашниот министер доаѓа од Демократската партија на Албанците. Специфичните прашања што се однесуваат на образованието на Ромите обично се упатуваат до Управата за развој и за унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците, посебен орган што работи во рамките на Министерството. Сегашниот раководител на ова одделение, неодамна именуван од страна на новата Влада, по националност е Ром.

18

Застапеноста на Ромите во Владата/Парламентот

Во Македонија се регистрирани шест политички партии на Ромите, а претседателите на две од нив – Сојузот на Ромите во Македонија, кој е член на пошироката владејачка коалиција, и Обединетата партија на Ромите во Македонија, која беше член на пошироката коалиција на претходната влада се избрани во Парламентот. Во сегашната, како и во претходната Влада, ромските пратеници беа членови на Комисијата за политички систем и за меѓуетнички односи.

Во последните 15 години, политичките партии на Ромите речиси секогаш се дел од владејачката коалиција и редовно се застапени во Владата на високо ниво, како заменици-министри, помошници-министри и директори на директорати.

Како резултат на последните локални избори во 2005 година, Ромите имаат еден градоначалник и 18 членови на општинските совети. Половината од овие советници се избрани во Шуто Оризари, ромската општина во Македонија. Иако стапката на вработување на Ромите во јавните институции покажува прогресивен тренд и тие се застапени во политичките тела на национално и на локално ниво, нивното учество е сè уште минимално и без некој голем ефект врз процесот на донесување одлуки.

Сите големи политички партии, без оглед на тоа дали се на власт или во опозицијата, имаат речиси идентични ставови во однос на ромските прашања.

Одговорност за ромските работи и за Декадата

Национален координатор за Декадата за вклучување на Ромите е министерот за труд и социјална политика, кој обезбедува директна врска со Владата на Република Македонија. Во 2004 година беше основан Националниот комитет, кој потоа формираше работна група што изготви четири акциони планови во врска со образованието, домувањето, вработувањето и здравствената заштита на Ромите во Македонија. Националната работна група ја сочинуваат: претставници од министерството за труд и социјална политика, за образование и наука, за транспорт и врски и за здравство; членови на ромските НВО; ромскиот пратеник, и ромскиот градоначалник. Во ноември 2005 година, Националната работна група доби статус на владино

¹² Одговорноста за незадолжителното претшколско образование ја делат Министерството за образование и наука (задолжено за наставната програма и за обуката на наставниците) и Министерството за труд и социјална политика (задолжено за финансиите).

координативно тело задолжено за подготовка, спроведување и мониторинг на активностите поврзани со Декадата за вклучување на Ромите и со Националната стратегија за Ромите. Според Стратегијата, од Владата се очекува да воспостави Секретаријат за Ромите, како оперативна канцеларија задолжена за спроведување на Стратегијата, и Национален совет за вклучување на Ромите, како раководен орган на Секретаријатот. Од ова тело се очекува да соработува со владините структури, со независните експерти, со претставниците на ромската заедница, потенцијалните донатори и со другите засегнати страни. Сепак, досега не биле воспоставени ниту Секретаријатот, ниту Националниот совет.

Со новиот Закон за децентрализација, некои од одговорностите во спроведувањето на националните акциони планови беа пренасочени од централно на општинско ниво, така што овие одговорности ќе треба да бидат разработени и спроведени локално. Прифаќањето на акционите планови на општинско ниво значи дека градоначалниците мора сериозно да се впуштат во решавање на прашањата што ги засегаат Ромите. Меѓу другото, тоа подразбира да се воспостават локални тимови – вклучувајќи ги и претставниците на општинските совети, локалните ромски НВО и другите локални засегнати страни, што ќе бидат задолжени за приспособувањето на акционите планови, со цел тие да ги рефлектираат локалните потреби и барања, и да се започне со спроведувањето на плановите. Сепак, овој процес сè уште не е започнат.

Оттука, иако досега е направено многу, треба да се воспостават нови структури и на национално и на општинско ниво. Капацитетот на овие структури треба да се зголеми, а локалните власти треба да ја гарантираат нивната посветеност, со цел да се надмине празнината во спроведувањето на политиката за Ромите што постоеше во 2006 година.

Статусот во клучните меѓународни и регионални партнери

Македонија е членка на Организацијата на обединетите нации од 1993 година и на Советот на Европа од 1995 година.¹³ Земјата им се приклучи и на Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) и на Партнерството за мир на НАТО. Заедно со Албанија, Хрватска и со САД, Македонија ја создаде Јадранската повелба, како механизам за промовирање на регионалната соработка, со цел да ја унапреди кандидатурата на секоја од овие земји за членство во НАТО.

Во април 2001 година, Македонија стана првата земја што ја потпиша Спогодбата за стабилизација и асоцијација со ЕУ. Спогодбата има за цел да ја зајакне регионалната соработка и да воспостави области за слободна трговија со ЕУ и со земјите од регионот, охрабрувајќи ги земјите да го приближат законодавството на ЕУ. Во декември 2005 година, Македонија го доби статусот на земја-кандидатка за членство во ЕУ, иако не е утврден датумот за почеток на преговорите за членство. Оваа поддршка дојде по успешното спроведување на Охридскиот рамковен договор, со кој се воведоа измени во Уставот и во законодавството, кои подобро го одразуваат мултиетничкиот карактер на земјата. Се очекува дека формалните преговори за пристапување ќе започнат откако Македонија ќе постигне натамошен напредок во одреден број реформски полиња, вклучувајќи ја и борбата против корупцијата и извршувањето на судските, административните и на економските реформи.

Македонија добива финансиска помош од ЕУ. Инструментот за помош што се користеше досега е програмата КАРДС, со којашто раководи и ја администрира Канцеларијата на Европската агенција за реконструкција во Скопје. Македонија се квалификува и за некои

¹³ Министерство за финансии: Билтен – октомври 2005 и јануари/февруари 2006.

инструменти на ЕУ наменети за образованието, како што се Темпус и, делумно, Еразмус мундус, во соработка со апликанти од земјите на ЕУ.

Законодавство против дискриминацијата и пристрасноста

20

Македонија има преземено меѓународни обврски во согласност со Универзалната декларација за човековите права, Меѓународната повелба за економски, социјални и културни права, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, Меѓународната конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација, Конвенцијата за правата на детето, Европската конвенција за заштита на човековите права и на фундаменталните слободи, Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства и Конвенцијата на УНЕСКО против дискриминација во образованието.¹⁴

Сепак, земјата нема национално законодавство против дискриминацијата, а дискриминачкото однесување се спомнува во Уставот, во кој се вели дека дискриминацијата се забранува, и во Кривичниот законик, каде што дискриминацијата се третира како кривично дело. Досега се изготвени две верзии на Законот против дискриминацијата – една од страна на Хелсиншкиот комитет за човековите права на Македонија и друга од страна на Институтот за социолошки, политички и судски истражувања, но ниту една од нив сè уште не е официјално поднесена до Парламентот.

Постојното законодавство на планот на образованието не ги отвора прашањата за дискриминацијата. Законите не упатуваат јасно на дискриминацијата во училиштата, а во услови на отсуство на општ закон против дискриминацијата, не постојат механизми за борба против неа. Но, и доколку постоеше законодавство против дискриминацијата, сè уште немаше да биде лесно да се гарантира дека тоа соодветно ќе се спроведува. На пример, постојат празнини во спроведувањето на Законот за основното образование, со кој се забранува физичка и психолошка злоупотреба на учениците и за тоа се предвидуваат парични казни. И покрај овој закон, злоупотреби сепак постојат, а училиштата и/или наставниците ретко се казнуваат во случај на злоупотреба.

Граѓанско општество

Структура на ромската заедница: традиционална, граѓанска и политичка

Историјата и јазичните обележја на Ромите во Македонија

Се смета дека Ромите првпат пристигнале на подрачјето на Македонија во византискиот период.¹⁵ Погolemите бранови Роми дошле на овие простори заедно со освојувачката отоманска армија, некаде кон крајот на 14 век и подоцна. Отоманската Империја ги дискриминирала Ромите, главно од финансиски и од административен аспект. Меѓутоа, прогонувањето, присилната

¹⁴ Македонија е единствената земја којашто обезбедила превод на најголем дел од овие документи на ромски јазик.

¹⁵ Марија Коинова, Центар за демократизација и информации за малцинствата во Европа – Југоисточна Европа (CEDIME-SE).

асимилација и присилните преселувања на Ромите типични за Западна Европа во тоа време биле помалку присутни во Отоманската Империја. По падот на Отоманската Империја, во времето на Балканските војни (1912-1913) и последователната поделба на Македонија меѓу Бугарија, Грција и Србија, Ромите со соочиле со сериозни политички и економски тешкотии, со кои се соочувало и другото население.¹⁶

По Втората светска војна, кога Македонија станала Република во рамките на Југославија, во согласност со мултикултурната политика на земјата, на Ромите им било дозволено да имаат сопствени културни институции, образование и медиуми. Дозволен бил и развојот на ромскиот јазик. Сепак, дури со Уставот на Република Македонија од 1991 година, на Ромите им бил даден еднаков статус со оној на другите две големи малцинства во Македонија – Албанците и Турците. Ромите во Македонија се главно муслимани. Муслиманските и православните Роми немаат проблеми со изразувањето на сопствената вероисповед.¹⁷

Во моментот, во Македонија живеат претставници на неколку ромски групи, меѓу кои: Арлији, Ковачи, Џамбази, Топанлији, Баручији, Бугурџији, Гиланлији и други помали ромски групи.¹⁸ Во Македонија, исто така, има и група која се идентификува себеси како Египќани, од страна на Ромите призната како посебна етничка група. По 1999 година, од Косово пристигнале неколку илјади бегалци Роми, Египќани и Ашкалија (PEA). Околу 80% од македонските Роми зборуваат ромски јазик, додека другите зборуваат македонски, албански или турски. Арлија е најшироко распространетиот дијалект меѓу македонските Роми и него го користат Ромите кои живеат во Скопје, Штип, Кочани и во Куманово. Дијалектите бугурџија и џамбаси се зборуваат во северна Македонија. Ромите кои живеат во западна Македонија – во Охрид, Струга, Ресен и во Дебар зборуваат албански, додека пак оние во Кичево зборуваат македонски. Ромите кои живеат во околината на Битола зборуваат македонски и турски како прв јазик,¹⁹ додека PEA од Косово зборуваат ромски, албански и српски јазик.

Граѓанско општество

Во текот на последните 15 години од демократскиот развој на Македонија, се појавиле околу 200 здруженија на граѓани кои биле вклучени во различни прашања што се однесуваат на ромската заедница. 120 од нив се ромски НВО, основани од страна на ромски граѓани и посветени на ромските прашања. Некои од овие организации започнале со хуманитарни мисии, но со поддршката од страна на меѓународните донатори подоцна се развиле во организации кои работат на женските прашања, човековите и граѓанските права, културните и образовните проблеми, итн. Во меѓувреме, мерките за градење на капацитетите им помогнале да развијат јадро на обучени активисти, кои формираат критична маса Роми кои имаат знаење, вештини и мотивација да ги прифатат предизвиците на својата заедница и да помогнат во барањето решенија за постојните проблеми.

¹⁶ Марија Коинова: Малцинствата во Југоисточна Европа: Ромите во Македонија, CEDIME-SE, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-roma.doc>, p. 43.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Марија Коинова: Малцинствата во Југоисточна Европа: Ромите во Македонија, CEDIME-SE, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-roma.doc>, pp. 31- 32.

Две национални фондации – Македонскиот центар за меѓународна соработка и Фондацијата Институт отворено општество Македонија – во своите агенди имаат ромски програми и постојано ги поддржуваат ромските и неромските организации кои работат на ромските прашања.

Главната поддршка во оваа област е насочена кон образованието. Околу 48% од НВО имаат мисија да го подобрат образовниот статус на Ромите, со што ќе придонесат за надминување на екстремно неповолната социо-економска ситуација на ромската заедница. Во исто време, околу една третина од ромските НВО се фокусирани на заштитата на човековите права, на издигнувањето на свеста кај ромското население за нивните права и за механизмите за заштита, како и на нудењето правна заштита во случаи на прекршување на човековите права. Другите ромски НВО се женски, детски или младински организации или, пак, работат на јазични и на културни прашања.

22

Ромските организации имаат преземено неколку иницијативи за соработка, како средства за координирање и за зголемување на ефикасноста на нивната работа. Во моментов, во земјата функционираат две регистрирани ромски мрежи: РНВО Рома 2002, која се фокусира на претставување и на лобирање за ромските прашања, и Мрежата за образование на Ромите, која дејствува во образовниот сектор. Покрај тоа, има и други две неформални мрежи – едната вклучува неколку ромски НВО кои работат на прашањата за човековите права и им помагаат на Ромите во однос на нивните правни документи и регулирањето на државјанството, а другата ги координира активностите на 10 ромски НВО во источниот дел на Македонија.

Во последните две години се преземени следните главни иницијативи што се однесуваат на ромските прашања во Македонија, како резултат на заедничките напори на владиниот и на невладиниот сектор:

- ⇒ Разработувањето на Националната стратегија за Ромите опфати иницирање на координација на ромските НВО што ја формираа РНВО Рома 2002, и резултираше со активно учество на ромските НВО и ромските политички партии во јавната дебата за Стратегијата. Во меѓувреме ромските НВО учествуваа во активностите на Националната работна група и заедно со претставниците од релевантните министерства ги подготвија акционите планови за Декадата за вклучување на Ромите и оперативните планови за нивното спроведување.
- ⇒ Неодамна, Мрежата за образование на Ромите презема иницијатива²⁰ за формулирање стратегија за идната работа на ромските образовни НВО во Македонија и разработи механизми за соработка меѓу НВО, образовните институции и локалната администрација.

Ромите во Македонија слободно ги користат електронските медиуми за да ги обработат прашањата коишто ги засегаат. На локално ниво, постојат две приватни ТВ-станции и три радиостаници кои емитуваат програма на ромски јазик. На национално ниво, вториот канал на државната телевизија (МТВ 2), кој работи на јазиците на етничките заедници, нуди 90-минутна програма неделно и 60-минутна програма месечно на ромски јазик; државното радио (МР) неделно емитува најмалку 3 часа и 30 минути програма на ромски јазик на национално ниво. Освен тоа, Македонскиот институт за медиуми обучуваше ромски новинари и ги испрати на волонтерска работа во другите приватни ТВ-станции што емитуваат програма на национално ниво. Нивниот придонес е веќе видлив. Повеќе прашања што ја засегаат ромската заедница се присутни во медиумите и нив ги гледаат поголем број луѓе во земјата.

²⁰ Преку проект финансиран од Фондот за образование на Ромите (МАС014).

Други клучни актери во граѓанското општество и односите со Ромите

Одделувањето на Македонија од Југославија, етничките поплаки и развојот на процесите на демократизација ги одредија областите за работа на голем број НВО, кои се фокусираа на човековите права и на решавањето на конфликтите. Во почетокот, најголем дел од овие НВО главно работеа на односите меѓу Албанците и Македонците, во обид да се спречи етничкиот конфликт и да се зачува интегритетот на земјата. Паралелно со тоа, водечките НВО во Македонија ги додадоа ромските прашања во своите агенди. Во моментот, значаен дел од граѓанското општество во земјата работи на прашањата поврзани со дискриминацијата на Ромите и нуди помош за интеграција на Ромите во општеството.

4. Образовен систем

Владеачка структура

24

Министерството за образование и наука е задолжено за националната политика за образование: ги подготвува прописите во образованието, кои потоа се верификуваат од страна на Парламентот, и е одговорно за нивното спроведување. Тоа, исто така, го организира финансирањето на образованието и се грижи за прашањата што ја засегаат оваа област.

Внатрешната организација на Министерството е поделена според нивоата на образование, со различни одделенија со кои раководат заменик-министерот или помошниците на министерот. Управата за развој и за унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците, како дел од Министерството со кој раководи директор именуван од страна на Владата, е одговорна за иницирање и за координација на активностите коишто имаат за цел да го подобрат образовниот статус на помалите етнички групи во земјата, а во тие рамки и на ромската заедница.²¹

Во текот на минатата година, Министерството за образование и наука мина низ поголемо реструктурирање. Со Националната програма за развој на образованието (2005-2015), донесена од страна на Владата и на Парламентот, некои од претходните тела во рамките на Министерството беа укинати, некои беа трансформирани, а планирани се и некои нови единици/одделенија. Промените се однесуваат на следново:

- ⇒ Беше зајакната улогата на Државниот просветен инспекторат. Тој ќе врши мониторинг и евалуација на исполнувањето на образовните стандарди, ефикасноста во обезбедувањето квалитетно образование и спроведувањето на законите и другите прописи на сите нивоа на образовниот систем.
- ⇒ Бирото за развој на образованието остана со помали надлежности, но сè уште се фокусира на четири области:
 - Изготвување на наставната програма за претшколско, основно, општо средно образование и образование за возрасни.
 - Професионален развој на наставниците.
 - Печатење учебници и друг наставен материјал.
 - Создавање база на податоци за информирање и за документирање.
- ⇒ Новооснованиот Центар за стручно образование и обука е задолжен за тоа да гарантира квалитетно стручно образование, преку негово приспособување на пазарот на трудот.
- ⇒ Одговорностите на Државниот испитен центар, кој претходно беше одделение во рамките на Бирото за развој на образованието, се концентрирани на постојаната контрола на квалитетот на основното и на средното образование, поставувањето стандарди за постигнувањата на учениците и организирање на државни испити.
- ⇒ Центарот за обука на директорите на училиштата се фокусира на зајакнувањето на менаџерските вештини на директорите на училиштата.

²¹ Сегашниот директор на Управата по националност е Ром.

Неодамна, Министерството вработи двајца Роми професионалци, едниот во Бирото за развој на образованието, а другиот во Управата за развој и за унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците.

Со процесот на децентрализација, Министерството за образование и наука ќе ги децентрализира главните образовни одговорности на локалните влади. На локално ниво, со образованието ќе раководи Комисијата за образование, која што ќе биде основана во рамките на секој општински совет. Општините ќе бидат одговорни за основањето, финансирањето и за администрирањето на основните и на средните училишта. Објектите ќе бидат во сопственост на општините и тие ќе учествуваат во раководењето со училиштата, а градоначалниците ќе именуваат директори на училиштата, по препорака на училишните одбори. Единиците на локалната самоуправа ќе имаат одговорност да сугерираат промени во мрежата на училиштата и да предлагаат нова стручна обука. Исто така, се очекува дека децентрализацијата ќе ја зајакне и педагошката, административната и финансиската автономија на училиштата, со кои ќе управуваат директори именувани од училишните одбори, во кои има родители, наставници и претставници на општината. Овие промени може да придонесат за поголемо учество на Ромите во процесот на донесување на одлуките по прашањата во врска со образованието. Сепак, ќе биде потребно масовно градење на капацитетите на локално ниво за советниците во општината, комисиите за образование, училишните одбори и за родителите, со цел да се гарантираат позитивни ефекти во поглед на крајните образовни резултати кај децата Роми.

Финансирање

Во 2003 година буџетот за образование, како процент од БДП, изнесуваше 3,5%, што покажува намалување од 0,8 проценти во периодот 1996-2003 година. Во 2004 и во 2005 година, процентот од БДП потрошен на образование изнесуваше 3,6%. Тоа е навистина ниско ниво, во споредба со другите европски земји.

Повеќе од половината од вкупниот буџет за образование обично оди за основното образование; средното образование добива помалку од една четвртина од буџетот, а високото образование добива нешто повеќе од 10 проценти. Помалку од 10 проценти од буџетот се трошат за подобрување на стандардот на учениците. Речиси 80 проценти од парите што ги добиваат училиштата ги користат на плати за вработените, додека универзитетите за таа намена трошат повеќе од 90 проценти. Во моментов, Министерството за образование и наука го поддржува развојот на образованието со дополнително финансирање, врз основа на Националната програма за развој на образованието. Планираниот буџет за реформи во образованието за 2005 година изнесуваше 1,4 милиони УСД, а 81,5 проценти од овој износ доаѓаат од заеми, главно од Светска банка. Оваа бројка претставува 0,55 проценти од вкупно планираните расходи за образованието.

Школувањето во јавните училишта во основното и во средното образование е бесплатно. Од учебната 2006/2007 година, последната година на претшколското образование (таканаречената „нулта година“) стана задолжителна компонента во редовните основни училишта.

Досега, платите и инвестициите се финансираа од националниот буџет, врз основа на бројот а квалификувани часови и наставници, а не врз основа на бројот на учениците.

Со новиот Закон за локалната самоуправа, трошоците за инвестиции во училиштата, одржувањето, набавките и обуката на наставниците треба да се покриваат од општинскиот буџет. Во почетокот, платите на наставниците ќе останат одговорност на централната Влада, но подоцна и овој трошок ќе им биде пренесен на локалните самоуправи. Законот за финансирање на единиците на локалната самоуправа ја уредува методологијата за префрлање на средствата

од централната на локалните власти, но не се развиени и/или целосно спроведени сите критериуми за распределба на средствата во практиката.

Бројот на учениците се зема предвид само при распределбата на националните фондови на општинско ниво за инвестиции во училиштето и за трошоци за одржување. Оваа распределба зависи и од густината на населението во општината. Училиштата и локалните самоуправи можат да ги надополнат трошоците за образование со сопствени ресурси, па овие дополнителни средства најчесто се потребни за да се покријат трошоците за одржување на училиштата. Голем ризик во поглед на образованието на Ромите произлегува од фактот дека Ромите најчесто живеат во сиромашни општини, кои не можат да ги надополнат дополнителните приходи за образованието.

Покрај националниот и локалниот буџет, постојат уште два главни извора за финансирање на претшколското, основното и на средното образование:

26

1. Генерално, се смета дека родителите се одговорни за купувањето учебници и други училишни помагала за нивните деца, за плаќањето партиципација во предучилишните установи и за субвенционирањето на оброците на децата и на воннаставните активности. Многу често, од родителите се бара и да дадат свој придонес кон одржувањето на училиштата или за иновации на училиштата. Приватните tutorства се вообичаена практика, особено во градовите, а нив ги плаќаат родителите кои можат да си го дозволат тоа. Честопати, самите наставници од училиштето по часовите работат како приватни tutorи. Дополнителното плаќање за овие tutorства не само што е далеку од можностите на најголемиот дел од ромското население, туку голем процент ромски семејства немаат ресурси за да ги набават потребните учебници и другите училишни помагала за своите деца. Претходно постоеше обид на Министерството за образование и наука да организира донации на книги од претходните генерации, но поради честите промени на учебниците и новата политика за избор на учебниците на ниво на училиштата, оваа практика стана сосема невозможна. Имајќи го предвид недостигот од системска стратегија, неколку НВО се обидоа да го решат ова прашање преку обезбедување учебници за учениците Роми кои учествуваат во нивните програми.²²
2. Ромскиот НВО сектор во Македонија во суштина спроведува голем дел од образовните активности коишто не ги обезбедува државата, вклучувајќи го и организирањето на претшколското образование, попладневните часови, образованието за возрасни, вклучувањето на родителите, стручната обука, поддршката за средното образование за учениците кои го напуштиле училиштето, јазичните курсеви, курсевите за информативна и комуникациска технологија, итн. Овие активности се финансирани преку донации, а ги обезбедуваат НВО, и тоа бесплатно. Имајќи го предвид фактот дека речиси половина од ромското граѓанско општество во Македонија е вклучено во поддршката на образованието на Ромите преку овие паралелни настани и имајќи ги предвид донаторските средства коишто се на располагање во земјата, овие ресурси сочинуваат значителен дел од финансирањето на образованието во земјата.

Поддршката за образование, исто така, им е достапна само на мал процент студенти кои го поминале пакетот на конкурентни критериуми. Многу поголем процент студентите ги кофинансираат своите студии и плаќаат школарина.

²² На пример, во текот на тригодишен период, со средства од Холандската амбасада во Македонија, ФИОМ обезбеди учебници за околу 1.500 ромски ученици во основното образование од 10 основни училишта каде што има најголема концентрација на Роми насекаде во Македонија.

Установи

Училишните и претшколските згради се во сопственост на државата, но се очекува да бидат префрлени на општините во 2007 година. Постојната мрежа на училишта сè уште ја одразува демографската ситуација од 60-тите и 70-тите години, и постојат големи разлики во тековната мрежа на училишни згради. Источниот дел од земјата станал помалку населен, додека некои региони од западна Македонија, особено оние кои се населени со мнозинство на етнички Албанци, станале пренаселени и имаат посиромашни и понатрупани школски згради. Постојат и разлики во квалитетот на школските згради во градовите – во постарите делови на некои градови тие се поубави од новоизградените во предградијата, каде што главно се лоцирани ромските населби.

27

Голем дел од училишните згради се сериозно руинирани. Иако повеќето од нив биле реновирани со меѓународна помош при што приоритет им бил даден на оние училишта коишто работат во три смени, на голем број училишни згради во Македонија им е потребна интервенција за да се обезбеди основна безбедност.

Како резултат на владината акција и меѓународната помош, голем број училишта добија компјутери, но сите немаат пристап до Интернет. Сепак, на најголемиот дел од училиштата во Македонија им недостига модерна опрема. Часовите најчесто се организирани во две смени, а понекогаш и во три, а тоа го ограничува времето и просторот за воннаставни активности или за дополнителни часови за учениците на кои тие им се потребни.

Наставен јазик

За 64,6 проценти од учениците во основното образование наставен јазик е македонскиот, за 32,7 проценти – албанскиот, за 2,5 проценти – турскиот и за 0,2 проценти – српскиот. Според законодавството, ромскиот може да биде наставен јазик, но оваа одредба не се применува во практиката во училиштата. Сега, поради недостиг од квалификувани наставници и поради немањето поддршка за обезбедување учебници и други наставни материјали, ромскиот јазик е незадолжителен предмет што се предава само во две основни училишта. Оттука, најголем дел од ученици-Роми посетуваат настава на македонски јазик, а некои од нив на албански или на турски, во зависност од регионот во кој живеат. Истото се однесува и на средното образование: учениците Роми кои го продолжуваат своето образование учат на македонски јазик, кој е наставен јазик за 79,4 проценти од вкупната средношколска популација, на албански (19,6 проценти) и на турски (1 процент).²³

Во Македонија има три државни универзитети, при што на едниот единствен наставен јазик е македонскиот јазик, еден главно го користи македонскиот јазик, но нуди и обука за доквалификација за наставници и студии на албанскиот јазик и култура, и еден кој првенствено го нуди албанскиот јазик како наставен јазик. Студенти Роми има на сите три универзитети. На универзитетско ниво нема катедра за ромологија на која ќе се подготвуваат идните наставници по ромски јазик и култура.

²³ Извор: Државен завод за статистика, 2005. Податоците се однесуваат на училишната 2003/04 година.

Образовни циклуси, критериуми за напредок и систем на испитување

28

Образованието се обезбедува во четири циклуси: претшколско, основно, средно и високо. Претшколското образование коешто трае до возраст од 7 години порано не беше задолжително. Но, од есента 2006 година, последната година од претшколското е додадена во основното образование, како задолжителна претшколска година што се организира во рамките на училиштата. Оттука, стариот модел на основно образование со 8 години сега е заменет со девет години задолжително основно образование (од 6 до 14-годишна возраст). Се очекува „нултата година“ да им помогне и на учениците Роми за подобро да се справат со барањата на редовното основно образование.

Основното образование со девет години – од нулта до осма година, е организирано на следниов начин: од нулта до четврта година се применува одделенска настава, а од петтата до осмата година се применува предметна настава. Преминот од четврта во петта година е навистина тежок: еден или двајца наставници се заменети со повеќе наставници кои имаат различни ставови, барањата според наставната програма значително се зголемуваат и се напушта политиката којашто исклучува повторување на школската година, вообичаена за првите четири години. Како резултат на тоа, учениците од петто до осмо одделение се соочуваат со многу построги барања и со негативни искуства, што резултира со зголемена стапка на напуштање на училиштето кај ранливите категории, вклучувајќи и голем дел од учениците Роми.

По задолжителното основно образование, децата се охрабрени, но не се обврзуваат своето образование да го продолжат во средните училишта. Се нудат различни средни училишта, вклучувајќи и четиригодишни гимназии кои имаат академска ориентација и четиригодишни или тригодишни стручни училишта чијашто цел е учениците да се квалификуваат за пазарот на трудот. Меѓутоа, дел од школувањето што се нуди на ниво на средно образование е многу неефикасно и се состои од мрежа на училишта за средно стручно образование и обука каде што се учат професии со кои не може да се најде вработување.

Системот на терцијарното образование во Македонија е во трансформација, со цел да се постигне хармонија со Болоњскиот процес. Досега, факултетите во рамките на јавните универзитети ги изменија сопствените студиски и наставни програми и направија мали промени во структурата на образованието, коишто сè уште налагаат четири до петгодишни студии за добивање на основната диплома. Истото важи и на наставничките факултети како што се: педагошките факултети, кои ги произведуваат идните наставници за претшколско и за основно образование (од нулта до четврто одделение), Педагошкиот институт при Филозофскиот факултет, кој ги образува идните наставници во основното образование, и сите други факултети кои образуваат наставници за различни предмети во основното и во средното образование.

Во моментот, не постојат надворешни завршни испити и запишувањето во средното и високото образование се базира на успехот на учениците постигнат во претходното ниво, според училишните дипломи. Некои многу атрактивни училишта организираат и приемни испити. Постигнувањата на учениците се базираат на систем на оценување на кој му недостигаат објективни стандарди²⁴ и кој дозволува субјективно оценување. Тоа е широкораспространета практика во училиштата во Македонија, којашто во голема мера влијае врз учениците Роми.

²⁴ Се очекува Државниот испитен центар да развие стандарди за оценување по сите предмети.

Во блиска иднина (2007 или 2008)²⁵ се очекува да се воведат завршниот испит (матурата) за четиригодишните средни училишта. Испитите ќе ги надгледува нов орган – Државниот испитен центар во рамките на Министерството за образование и наука. Исто така, се планира во блиска иднина да се воведат и завршни испити за основното образование. Државниот испитен центар веќе изготви минимални стандарди за успех по математика и по јазик/литература за периодот од прво до четврто одделение.

Позитивната дискриминација на ученици-Роми постои на ниво на средното и на високото образование. Во последниве неколку школски години, Владата издаде акт со кој на сите ученици-Роми кои конкурираат им се дозволува да се запишат во средното образование. Државните универзитети, особено оној во Скопје, имаат дефинирано квоти за запишување на ромски студенти, кои соодветствуваат на процентот на Ромите од вкупното население. Но, правниот статус на позитивната дискриминација не е дефиниран на одржлив начин и запишувањето на Ромите не е поддржано со никакви буџетски финансиски бенефиции – НВО секторот кој се занимава со ромските прашања и, пред сè, Фондацијата Институт отворено општество Македонија, служат како основа за обезбедување стипендии и парична помош за поддршка на студентите Роми на двете нивоа на образованието.

Постојат и пријави за злоупотреба на квотите за позитивна дискриминација наменети за ромската заедница, односно случаи кога ученици кои не се Роми тврдат дека се Роми, со цел да се запишат без да плаќаат партиципација. Како реакција на ова, Министерството за образование и наука го прифати предлогот на ромските интелектуалци за официјално впишување на етничката припадност во училишните дипломи на крајот од средното образование, почнувајќи од 2004/05 година. Информациите за етничкото потекло на ученикот во дипломите за средно образование треба да бидат корисна алатка за спречување на злоупотребите на грантовите наменети за стимулирање на високото образование за ученици-Роми.

Специјални училишта

Четириесет и пет основни училишта, четири средни специјални училишта²⁶ и 66 класа во рамките на редовните основни училишта се назначени за учениците со пречки во учењето и со други посебни потреби. Овие училишта опслужуваат 1.143 ученици во основното образование и 308 средношколци. Освен тоа, постојат и шест институти за образование и за рехабилитација, кои сместуваат деца и млади на возраст од I до XII одделение: еден од нив е за ученици со оштетен слух, еден за ученици со оштетен вид, еден за ученици со пречки во физичкиот развој, а два за деца и за млади со бихејвиорални и социјални проблеми. Курикулумите за овие училишта и одделенија се редуцирани, а одделенијата се помали во споредба со класовите во редовните училишта.

Во споредба со децата од друга етничка припадност, децата Роми се диспропорционално повеќе застапени во училиштата и во одделенијата за деца со тешкотии при учењето. Неофицијалните податоци од училиштата покажуваат дека речиси 30 проценти од учениците во специјалните основни училишта, специјалните одделенија во рамките на редовните училишта и институтите за образование и за рехабилитација се Роми. Процентот на Ромите

²⁵ Првично, планот беше да се организираат завршни испити од јуни 2007. Но, според новата одлука на министерот за образование, државната матура е одложена за една година.

²⁶ Државен завод за статистика, 2006.

во специјалните училишта многу го надминува процентот на Ромите во вкупното население во земјата, што укажува на сериозна пристрасност во постапката за запишување и за распределување на социјалните бенефиции и на помошта за семејствата.²⁷

Децата влегуваат во специјалните училишта или одделенија откако тим професионалци од Институтот за ментално здравје на децата ќе потврди дека тие имаат посебни образовни потреби. Ваквите проценки се прават пред прво одделение или се базираат на упатувањата од училиштата. Постапките за упатување и за запишување коишто се користат во Македонија не се ставени под прашање, како што е случајот во други земји.²⁸ Сепак, ова укажува на тоа дека е неопходна натамошна критичка анализа. Со новиот Закон за децентрализација, одговорноста за категоризација на учениците во специјално образование се пренесува од Институтот за ментално здравје на децата на општинско ниво. Недостигот од професионален персонал на ова ниво и потребата за редицајнирање на постапките за запишување поради промената би можеле да создадат можност прашањето за специјалното образование да се решава на нов начин.

Досега се преземени само неколку пилот-проекти со цел да се дојде до инклузивно образование во училиштата во земјата, но оваа практика сè уште не е нашироко распространета. Благодарение на проектот на Министерството за образование и наука, кој се спроведува во мал обем во последниве пет години, под наслов „Инклузија на децата со посебни потреби во редовните училишта“, сега постојат 73 основни училишта и 13 градинки во кои се вклучени деца со посебни потреби. Уште еден проект раководен од УНИЦЕФ успеа да деинституционализира 24 деца со посебни потреби преку развивање на служби во заедницата кои помагаат децата да се извадат од институциите и да се сместат во семејства.²⁹

Социјална поддршка за учениците

Од националниот буџет се обезбедуваат мал број стипендии за учениците/студентите од средното и од високото образование. Износот на стипендиите изнесува од 35 евра за средношколците до 50 евра за талентираниите универзитетски студенти и до 70 евра за студентите со професии кои недостигаат на пазарот на трудот. Основниот критериум за доделување стипендии е успехот на студентите, кој се базира на просекот на оценките. Не постојат одредби за образовно или за социјално ранливите семејства, што на студентите Роми не им остава речиси никаква можност да добијат пристап до ваков вид финансиска помош. Двосмисленоста на сите други помали критериуми во процесот на селекција, исто така, овозможува манипулација и само ја надополнува дискриминацијата на Ромите во однос на обезбедувањето социјална поддршка/помош.

Иако многу мал број студенти Роми имаат пристап до стипендии од националниот буџет, речиси сите ученици-Роми кои се запишале во средни училишта во 2005/06 година добиле стипендии преку заедничкиот проект на Министерството за образование и наука

²⁷ Само учениците во училиштата за деца со посебни потреби добиваат одредени бенефиции, како што се бесплатни оброци и она што е потребно за во училиште, и социјална помош за семејствата. Тоа ги поттикнува сиромашните Роми да го прифатат упатувањето што го добиваат нивните деца кога наставниците сакаат да избегнат да работат со нив на редовни часови.

²⁸ Особено во Република Чешка и во Бугарија.

²⁹ Образовни политики за учениците во ризик и за оние со попречености во Југоисточна Европа, 2006.

и фондацијата Институт Отворено општество – Македонија (со финансиска поддршка од Фондот за образование на Ромите). Иако крајните резултати сè уште не можат да се оценат, веќе има очигледни позитивни ефекти. Проектот придонесе за забележливо зголемување на бројот на ученици-Роми кои се запишале во средно образование, а стапките на отсуствување и намалување на бројот на учениците се намалиле.

Од 2001 година, Ромаверзитас и Ромската меморијална програма за универзитетски стипендии, во координација со Фондацијата Институт отворено општество – Македонија, ги спроведуваат нивните програми за поддршка на студентите Роми во терцијарното образование. Во моментот, Ромаверзитас сè уште обезбедува грантови и менторство за речиси сите студенти Роми кои се запишуваат на универзитетите во Македонија да студират бихевиористички или социјални дисциплини, гарантирајќи им бенефиции на оние кои редовно преминуваат во следната студиска година.

Клучно законодавство и други национални документи

Образованието е уредено со пакет закони за секое ниво од школувањето: законите за основното и за средното образование се донесени во 1995 година, а последен пат изменети и дополнети во 2006 година, кога законодавството е изменето за да ја вклучи задолжителната „нулта година“ во основното образование и за да се приспособи на процесот на децентрализација. Законот за високото образование е донесен во 2000 година, а последен пат изменет и дополнет во 2005 година. Овие закони се придружени со голем број секундарни законодавни акти или правилници. Во 2006 година се додадени два важни закона: Законот за Бирото за развој на образованието и Законот за стручното образование и обука. Законот за локалната самоуправа од 2002 година, исто така, утврдува пакет одговорности за општините во однос на образованието.

Во поглед на ромските прашања во образованието, постои потреба од Закон против дискриминацијата во образованието, кој ќе обезбеди солидна основа за елиминирање на последиците од постојните негативни стереотипи и предрасуди кон учениците Роми. Овие предрасуди честопати се присутни во образовниот систем, а и поддржани во некои од учебниците.

Во моментот, образованието се води и од рамковен документ за политиката – Националната програма за развој на образованието (2005-2015).³⁰ Во оваа програма приоритет му се дава на вклучувањето на сите деца во образованието, на обезбедувањето еднакви можности за сите во образованието, намалувањето на бројот на учениците кои го напуштаат образованието, зголемувањето на бројот на децата во претшколското образование и на бројот на студентите во терцијалното образование, на поврзувањето на формалното и на неформалното образование, зајакнувањето на образованието за возрасни, намалувањето на стапката на неписменост, промовирањето на културниот идентитет, итн. Изготвувањето на Националната програма за развој на образованието напредуваше паралелно со работата на Националните акциони планови за Деценијата на вклучување на Ромите. За разлика од националните акциони планови, кои се фокусирани конкретно на ромските прашања, Националната програма за развој на образованието упатува на сите етнички заедници во Македонија. Сепак, постои јасно поклопување и синергија меѓу двата документа – речиси сè од акционите планови е, повеќе или помалку, присутно и во Националната програма за развој на образованието. Соодветствуваат дури и временските рамки, така што постои солидна основа за натамошно интегрирано планирање.

³⁰ Изготвувањето на оваа програма беше финансирано од страна на ФИОМ.

Статус на образовниот систем: клучни показатели

Табела 1: Клучни податоци за образованието во Македонија за 2002/03 и за 2003/04 година
(Податоците претставени во табелата се базираат на најразлични извори: статистиките на УНЕСКО, Државниот завод за статистика и Извештајот за човековиот развој на УНДП)

	Претшколско	Основно (I-VIII одделение)	Средно	Високо
Персонал	2.935 ^c	13.970 ^b	5.946 ^b	1.540 ^a
Број на ученици	29.704 ^c	223.876 ^b	94.053 ^b	46.637 ^a
Број на деца во една група	–	29.000 (приближно)	27.000 (приближно)	–
Број на институции финансирани од страна на државата	–	1.010 ^b	95 ^b	3 ^a
Сооднос ученик-наставник*	11	20	16	17
Стапка на завршување на образованието* (% на запишани)	–	88.5	89.2	нема на располагање
Стапка на напуштање на образованието (годишно)* (% на запишани)	–	0.3	0.9	–
Бруто-сооднос на запишување* (%)	28	97	73	27
Нето-сооднос на запишување* (%)	27	91	–	11
% од јавните расходи по ученик, како % од БДП по глава на жител*	–	23.7	7.5	22.4
Образованието како % од БДП			2003: 3.5 1996: 4.3	
Јавните расходи како % од БДП по глава на жител (сите нивоа)			2002/03: ^b 14.2	
Стапка на писменост кај возрасните (% 15+)			2003: ^r 96.1	

- а. Извор: Државен завод за статистика, 2005 (податоците се однесуваат на школската 2003/04 година)
 б. Извор: Државен завод за статистика, 2006 (податоците се однесуваат на 2004/05 година).
 в. Статистички податоци на УНЕСКО (податоците се однесуваат на школската 2002/03 година): http://stats.uis.unesco.org/ReportFolders/ReportFolders.aspx?CS_referer=&CS_ChosenLang=en.
 г. Извор: УНДП: Извештај за човековиот развој 2005: <http://hdr.undp.org/statistics/data/countries.cfm?c=MKDICEF>.

Успехот на учениците врз основа на меѓународното оценување

Македонија учествуваше и во Програмата за меѓународно оценување на учениците (PISA) и во Трендовите во меѓународните студии по математика и по природни науки (TIMSS).³¹ Учеството во PISA е ограничено на циклусот за 2000 година, а во TIMSS беше ограничено на циклусите за 1999 и за 2003 година. Резултатите на македонските ученици се дадени во следниве две табели:

Табела 2: PISA 2003 Резултати

Област	Македонија		ОЕЦД		Разлика Македонија – ОЕЦД
	Mean ³²	S.E.	Mean	S.E.	
Математика	381	2,7	500	0,6	- 119
Читање	373	1,9	500	0,6	- 127
Природни науки	401	2,1	500	0,6	- 99

33

Табела 3: Трендови на успех за четири години: TIMSS 1999 и 2003

Област	1999		2003		Разлика 2003-1999
	Mean	S.E.	Mean	S.E.	
Математика	447	4,2	435	3,5	- 12
Природни науки	449	3,6	458	5,2	- 9

Резултатите на Македонија се видливо под меѓународниот просек на двете скали во двата циклуса. Резултатите на сите PISA скали се најмалку едно стандардно отстапување под ОЕЦД просекот. Со други зборови, разликата меѓу резултатите на македонските ученици и просечниот ОЕЦД резултат е околу две години школување. Иако, како и во многу други земји, македонските ученици имаат подобри резултати на TIMSS отколку на PISA,³³ TIMSS резултатите на земјата се

³¹ Реџеџи, Л., Андонова-Митревска, Т., Самарџиќ-Јанкова, Т. (2004): PISA 2000 Постигања на учениците во Република Македонија, Скопје: Биро за развој на образованието www.pisa.oecd.org.

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (200): *TIMSS 2003 International Mathematics Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College.

Martin, M.O., Mullis, I.V.S., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (200): *TIMSS 2003 International Science Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College <http://timss.bc.edu>.

³² Резултатите за PISA и TIMSS се известуваат на следниот начин:

Во секоја област на оценување, на секој ученик му се доделува резултат врз основа тоа колку е тешка задачата што таа или тој можат сигурно да ја решат. Скалите се конструирани така што просечниот резултат на ученик с 500 поени, а околу две третини од учениците постигнуваат меѓу 400 и 600 поени (т.е. стандардното отстапување е 100 поени).

³³ Тоа е резултат на фактот што задачите на PISA многу повеќе се однесуваат на целиот курикулум и што примерокот за двете студии е различен. TIMSS е насочен кон учениците на крајот од основното образование, обично додека се подготвуваат за завршните испити, додека PISA ги има за цел учениците на 15-годишна возраст, кои честопати се во прва година средно образование и до одреден степен се одделени од областите од курикулумот коишто се оценуваат.

исто така под просекот. Покрај тоа, Македонија покажа мал, но статистички значаен пад кај TIMSS резултатите по математика меѓу 1999 и 2003.

Опсегот на разликите и негативниот тренд во успехот можат да имаат сериозни последици по меѓународната конкурентност.

Образовни показатели за Ромите

Табела 4: Образовни показатели за ученици-Роми во Македонија

34

Процент на деца Роми кои посетуваат претшколско образование (подготвителна година) ^a	1,6%
Процент на деца Ромии кои се запишуваат во прво одделение (2003/04)	96%
Процент на Роми на школска возраст (7-15 годишни) во училиште ^b	70-80% (груба проценка)
Процент на деца Роми кои не го продолжуваат основното образование по четвртото одделение (од запишаните)	Околу 25%
Процент на деца Роми кои не го завршуваат осумгодишното основно образование (од запишаните)	Околу 45%
Процент на Роми кај децата кои се запишани во специјални образовни училишта и одделенијаб	Околу 27%
Процент на Роми кои завршуваат основно училиште и продолжуваат во средно образованиеа	12,8%
Процент на запишани Роми кои го завршуваат средното образованиеа	56%
Ниво на запишување на Ромии во терцијалното образование	0,3%

а. Извор: Државен завод за статистика, 2005.

б. Пресметано за тековната студија.

Податоците за периодот меѓу 1997/98 и 2002/03 година покажуваат дека процентот на ученици Роми како дел од вкупниот број ученици кои го завршуваат основното образование се зголемил од 1,15 проценти на 2,08 проценти. Има и мало подобрување на ниво на средното образование: во истиот период, процентот на ученици Роми од сите ученици кои завршуваат средно образование се зголемил од 0,36 проценти на 0,59 проценти. Оваа промена, во голема мера, се должи на демографските трендови, посилените кампањи за поттикнување на школувањето, како и на активностите на НВО. Сепак, процентот на ученици Роми, особено на оние во средното образование, е значително помал во споредба со нивниот процент во однос на целокупното население.³⁴

³⁴ Извор: Државниот завод за статистика, според Извештајот на Република Македонија за милениумските цели, 2005.

Треба да се запомни дека сите податоци кои се однесуваат на образованието на Ромите имаат барем два проблема коишто фрлаат сенка врз нивната прецизност:

1. Официјалните статистички податоци генерално се базираат на наставниот јазик и ретко ја вклучуваат етничката припадност на учениците.
2. Во официјалните статистички податоци, очекуваниот процент на Роми во училиштата се пресметува врз основа на бројот на припадниците на ова малцинство заведен на пописот, што сериозно го намалува бројот на населението од ромската заедница.

Овие два фактора можат да одат во обете насоки – намалување или зголемување на вредноста на показателите за посетеноста на образованието што се дадени во извештаите. Сепак, во моментот не постои механизам за да се воспостават валидни основи за нумерички корекции во која било насока.

35

Степенот и природата на сегрегацијата на Ромите и бариерите за упис

Најзначајните проблеми со кои се соочуваат Ромите во Македонија кога станува збор за образованието се слични со оние со кои се соочуваат Ромите во сите држави од Западен Балкан. Критичните прашања се однесуваат на ниската стапка на запишување, слабиот успех и високата стапка на намалување на бројот на ученици Роми – во комбинација со сегрегацијата и дискриминацијата во училиштата, упатувањата во специјалните училишта, ограничената расположливост на претшколските установи и недостигот на поддршка за натамошното образование.

Од аспект на техничките детали, конкретните бариери за запишување и каналите за сегрегација во Македонија се:

1. Административни пречки на претшколско ниво:
 - ⇒ Родителите учествуваат со одреден износ од околу 25 ЕУР за да помогнат во покривањето на трошоците за престој на нивните деца во незадолжителното претшколско образование во јавните градинки. Систематски, за ова не е предвидена никаква помош за семејствата кои живеат од социјална помош, а најголем дел од ромските семејства не можат да си дозволат да ја платат сумата за престој. Како последица на тоа, многу мал процент од децата Роми се соодветно подготвени за запишување во основното образование.
 - ⇒ Подготвителните четиричасовни претшколски програми коишто се нудат во рамките на основните училишта до сега не беа задолжителни, многу училишта немаат простории за запишување на потенцијалните првоодделенци во програмата, а некои воопшто не ја нудат оваа програма. Како последица на тоа, голем дел од децата Роми не ја користат оваа можност за бесплатно претшколско образование. Почнувајќи од 2006/07 година, претшколската програма станува задолжителна и основните училишта ќе треба да ја вклучат и подготвителната година (нулта година) на редовна основа. Сепак, ромските семејства сè уште ќе се соочуваат со типичните пречки кои го отежнуваат уписот на нивните деца во основното образование. Овие пречки се опишани подолу во текстот.

2. Административни пречки на ниво на основно училиште:

- ⇒ Училиштата функционираат врз основа на принципот на соседство и запишуваат ученици кои имаат документ за живеалиште со кој се докажува дека тие и припаѓаат на областа на локалното училиште. Голем број Роми кои живеат во населбите немаат документи за живеалиштата, бидејќи повеќето од населбите во кои живеат не се официјално евидентирани. Дури и кога се евидентирани, тие можеби не се официјално вклучени во областа на локалното училиште, пред сè поради бавните постапки за ажурирање на податоците. Училиштата можат да го искористат ова оправдување за да ја избегнат својата обврска за запишување на учениците Роми. Тоа особено се случува кога училиштата запишале доволен број ученици, иако некои од нив не и припаѓаат на локалната област.
- ⇒ Училиштата се потпираат на ангажманот на родителите при запишувањето на нивните деца и не преземаат никакви организирани акции за да ги информираат или да ги потсетат родителите дека треба навреме да ги запишат своите деца. Ваквиот пропуст главно влијае на ромските родители и за нив тоа значи дека нивните деца остануваат надвор од училиштата. Со оглед на тоа дека училиштата не се финансираат врз основа на бројот на учениците, тие немаат никаков интерес во тоа да се борат за „дополнителен број ученици“, односно за повеќе од минималниот број ученици што е потребен за одржување на бројот на часовите и на наставниците.
- ⇒ Запишувањето во основното образование е условено со проценка на подготвеноста на детето за поаѓање на училиште, која се изведува на јазикот на кој се реализира наставата, а тоа налага познавање на активности со хартија и боици и други компетенции базирани на генералните културни текови во општеството. На овие тестови децата Роми честопати покажуваат слаби резултати и се охрабруваат да се запишат во специјалните училишта или во специјалните одделенија во рамките на редовните училишта.

3. Пречки на ниво на средното и високото образование:

- ⇒ Запишувањето во средното образование е конкурентно и се базира на просекот на оценките, а во случај на поатрактивните средни стручни или општи училишта – на положените приемни испити. Освен тоа, најчесто користениот инструмент за запишување – оценките од претходниот образовен циклус, лесно можат да ја одразат и да ја продлабочат пристрасноста вградена во системот на субјективното оценување што се применува во пониските нивоа на образование. Оттука, учениците Роми честопати завршуваат во неатрактивни и неконкурентни училишта коишто нудат образование за професии кои не се барани на пазарот на трудот или пак го напуштаат натамошното школување.
- ⇒ Иако запишувањето на Ромите во терцијалното образование е поддржано со позитивна дискриминација, а злоупотребата на оваа одредба е спречена, учениците Роми сè уште ретко се запишуваат на универзитетите, пред сè како резултат на недостигот од информации, поради различното толкување на критериумите за запишување што ги применуваат различни факултети, школарината и недостигот од финансиска помош за запишување.
- ⇒ За оние кои го напуштиле средното образование или пак никогаш не се запишале во средно училиште, стручната обука се признава само од страна на националните агенции за вработување, а по барање на конкретен работодавец. Стручните курсеви се нудат за евидентираниите невработени граѓани и тие многу често се ограничени на капацитетот на потребите на работодавецот.

4. Возрасни бариери:

- ⇒ Во образовната поддршка којашто влијае на Ромите постои и системска празнина базирана на возраста. Иако запишувањето во основното образование не се врзува за одредена возраст и доколку не се почне навреме школувањето може да се изведе и на подоцнежна возраст, учениците не можат да посетуваат основно училиште откако ќе наполниат 17 години. Голем број деца-Роми спаѓаат во оваа група меѓу задоцнето запишување и возрасна граница: на возраст од 17 години тие не можат да го завршат основното образование, туку се принудени да го напуштат редовното образование и да се префрлат во образовните програми за возрасни.
- ⇒ По 17-тата година, единствена можност за учениците кои го напуштиле основното образование во кое било одделение е да се запишат во основните училишта за образование на возрасни, и тоа на ниво на следното одделение. Во моментов, ова образование не обезбедува сертификати за квалификација, освен тоа дека ученикот завршил основно образование за возрасни.

37

За жал, сите овие бариери се придружени со сериозно отсуство на законодавство за спречување на дискриминацијата. Оттука, освен лобирањето преку НВО секторот, за Ромите не постои друг механизам што можат да го искористат доколку некои од административните системски бариери резултираат со дискриминација.

Квалитативна проценка на образовниот систем³⁵

Образовниот систем во Македонија се соочува со пролонгиран процес на транзиција. Новини беа воведени во речиси сите области на системот – понекогаш со поголем, понекогаш со помал успех, но тие секогаш беа проследени со пречки и со бариери коишто не овозможуваат промени во образованието што би им претходеле на потребните промени во општеството. Следува опис на проблемите во некои релевантни области.

Училишен менаџмент

Раководењето и управувањето со училиштата неодамна беа изменети, со цел во училишните одбори да бидат вклучени и родителите и претставниците на општината. Но, во рамките на управувањето со училиштата сè уште преовладуваат политичките прашања, така што системот и етосот на училишниот менаџмент генерално не ги поддржуваат децата Роми. Училишните раководители не се обучени, ниту пак се охрабрани да промовираат инклузивно образование, така што Ромите и родителите со низок социо-економски статус не се избираат во училишните одбори и не се преземаат мерки за мониторинг и за борба против секојдневната дискриминација на ученици-Роми или мерки против училиштата кои не успеваат да ги запишат сите деца од соседството во сите нивоа на образование. Училиштата се индиректно охрабрани да ги избегнуваат учениците кои потенцијално би барале дополнително ангажирање на наставниот кадар, а се намалува и бројот на етнички „мешаните“ училишта во Македонија.

³⁵ За детална квалитативна проценка, види ја табелата во Анексот.

Наставници: квалификации, селекција, образование и обука

Кога станува збор за децата Роми, наставниците многу често негуваат негативни стереотипи и имаат мали очекувања. Дискриминацијата на децата од страна на наставниците најчесто ниту се идентификува, ниту пак се казнува. Барањата за одржување дополнителни часови не се спроведуваат. Ретки се Ромите кои се квалификувани наставници: не постојат мерки за позитивна дискриминација што ќе им помогнат на Ромите да учат со цел да станат наставници или да најдат вработување како наставници и не постои правна или финансиска помош за ромските наставни асистенти. Постои и недостиг од квалификувани наставници во руралните училишта или наставници кои се квалификувани да предаваат на албански или на турски јазик. Исто така, недостигаат и квалификувани наставници кои можат да предаваат на ромски јазик. Факултетите за образование на наставници не обезбедуваат вештини за решавање на прашањата на диверзитетот и мултикултурализмот. Во меѓувреме, сè уште не се развиени системи за лиценцирање на наставници, за напредување во кариерата и за акредитација на факултетите за образование на наставници, со цел да се обезбедат заштитни мерки против дискриминацијата или да се поддржи значителното развивање на капацитетите на наставниците.

38

Наставна програма

Наставната програма сè уште се утврдува само на национално ниво и се базира на содржина и на факти. Совладувањето на наставната програма налага вклученост на родителите или приватно тунорство, коешто претставува вообичаена практика за некои, но со тоа се дискриминираат родителите со низок социо-економски статус и помалку образованите родители. Најголем дел од ромските семејства не можат да ја понудат потребната поддршка, а воедно не постои правна одредба за организирање дополнителни часови за ученици-Роми. Иако според законот секогаш кога тоа ќе се смета за потребно мора да се обезбеди дополнително тунорство во самите училишта, ваквата настава се изведува мошне ретко и не постојат механизми тоа да се примени во практиката. Освен тоа, ромскиот јазик и култура не се дел од наставната програма. Не постои институционална поддршка за децата Роми кои зборуваат ромски јазик, како нивен мајчин јазик, и не го зборуваат течно наставниот јазик што се нуди во нивното училиште.

Учебници

Децата Роми немаат соодветен пристап до учебниците. Од родителите се очекува да ги купат учебниците и не постои систематски и организиран начин за обезбедување бесплатни учебници, иако некои НВО обезбедуваат книги/стипендии за ограничен број ученици-Роми. Генерално, учебниците не ја претставуваат ромската култура, но и тогаш кога вклучуваат елементи од ромската традиција тие честопати спроведуваат негативни стереотипи. Најголем дел од учебниците не можат да се користат без одредена помош, а децата Роми не можат да сметаат на помош од страна на нивните родители.

Оценување и евалуација

Во моментот се развива систем на завршни испити. Формативното оценување се практикува мошне ретко, освен од прво до трето одделение, каде што во 2005/06 година беше воведено описно оценување.³⁶ Сè уште доминира сумарното оценување, кое не се базира на развиени стандарди. Како резултат на тоа оценувањето на ниво на одделение може да биде пристрасно и неправедно. Најголем дел од учениците Роми завршуваат како ученици со слаб успех, што ги спречува да напредуваат во натамошното образование. Системот за оценување во голема мера се потпира на усното испитување, а тоа е отворено за субјективните судови на наставниците и, оттаму, може да биде пристрасно и да овозможи да дојдат до израз предрасудите на наставниците кон Ромите. Дури и кога оценувањето за запишување и за оценка се потпира на пообјективни тестови, културно и лингвистички тоа е сè уште пристрасно на штета на најголемиот дел од ромските ученици.

39

Финанси

Образованието на Ромите не е соодветно финансирано. Не постојат финансиски иницијативи за инклузивно образование; не се обезбедуваат бесплатни оброци, учебници, школки прибор и стипендии. Дополнителните часови и/или менторството финансиски не се поддржува. Всушност, финансискиот механизам ги поттикнува училиштата да ги избегнуваат учениците Роми. Освен тоа, во општините со мали приходи училиштата се борат за финансирање на основното одржување.

Знаење, податоци и загриженост за капацитетот, кои влијаат на образовните иницијативи за Ромите

Знаењето и празнините во податоците

Недостигот од редовно и конзистентно собирање и обработка на податоците сè уште претставува важна пречка за соодветното таргетирање и мониторинг на образовните активности. Официјалните статистички евиденции главно се базираат на наставните јазици и го занемаруваат етничкото потекло на учениците. Ова особено ги засега учениците Роми а евиденцијата на нивното учество во образованието на национално ниво налага дополнителни напори, бидејќи тие посетуваат часови на македонски, албански или на турски јазик.

Освен тоа, на системот сè уште му недостигаат сеопфатни податоци за квалитетот на образованието. Во Македонија не се развиени јасни показатели за мониторинг на образовниот напредок на учениците. Имајќи го предвид отсуството на овие показатели и податоци, тешко е да се изготви стратегија за мерење на ефективност на воведените мерки за позитивна дискриминација.

Образовните проблеми на ромската заедница се разликуваат од еден до друг регион во Македонија. Во отсуство на редовни и конзистентни податоци, станува уште потешко да се развијат приоди кои ќе бидат скроени по мерка на специфичните образовни потреби на

³⁶ Се очекува ова промена да придонесе за напуштање на традиционалната категоризација на учениците врз основа на нивното постигнување и да ги поттикне наставниците да развијат поиндивидуален приод кон нивните ученици.

ромските заедници кои живеат во различни општини. Прерано е да се донесе суд за тоа дали претстојната децентрализација ќе има позитивен ефект врз локалното собирање податоци и таргетирањето или пак ќе наметне дополнителни пречки.

Прашања на институционалниот капацитет и другите капацитети

Македонија нема изготвено стратегија за борба против предрасудите и дискриминацијата во образованието – проблем што не ги засега само учениците Роми, туку во голема мера влијае на ефектите на образовните програми наменети за Ромите. Покрај недостигот на законски одредби, инспекцијата не е подготвена да идентификува дискриминација и нема развиени наставни програми за подготовка на сегашните или на идните неромски наставници, во насока на идентификување и борба против предрасудите кон Ромите во нивните училиници.

40

Постои сериозен недостиг на ромски наставен кадар во образовните професии: нема системски одредби за привлекување на средношколци-Роми да се запишат на факултетите за образование на наставници, ниту пак постои институционална рамка за подготвување на наставниците да го користат ромскиот јазик во училиштата.

Постои одредена грижа дека на локално ниво има сериозен недостиг на капацитети за развивање на образовната политика и дека новите локални образовни комисии нема да бидат во можност соодветно да ги опфатат прашањата за образованието за Ромите. Трансферот на образовните надлежности на локално ниво треба да се случи до 2007 година. Оттука, овој недостиг на капацитети ќе треба итно да се реши. Ромските НВО имаат активна улога во иницирањето и во спроведувањето на образовната поддршка за Ромите на сите нивоа на образованието. Ова имплицира дека експертските и професионалните капацитети за справување со образовните прашања на Ромите се лоцирани во рамките на ромскиот НВО сектор, но сè уште не се доволно инкорпорирани во владините органи. Последователно на тоа, образовните институции немаат никаква корист од знаењето и од експертизата на НВО заедницата. Од друга страна, капацитетите на ромските НВО во однос на институционалните и човечките ресурси се сè уште многу ограничени.

Недостигот од јасни институционални одговорности е уште една пречка во решавањето на образовните прашања на Ромите. И покрај постоењето на владиното координативно тело за спроведување на активностите од Декадата за вклучување на Ромите, сите иницијативи за донесување на одредена одлука треба да минат до највисокото министерско ниво, со цел да се донесе одлука, а патиштата на процесот за донесување одлуки се многубројни и не се координирани. Се очекува дека спроведувањето на процесот на децентрализација ќе ги поедностави и ќе ги скуси патиштата за доаѓање до важни одлуки, но само за прашањата кои се однесуваат на локалните образовни потреби.

На крај, Македонија се соочува со дупка во спроведувањето во однос на политиката за Ромите. Иако биле изготвени и донесени документи за политиката, институционалниот развој на национално и на локално ниво речиси не е ни започнат, а новите политики се спроведуваат само како проекти со надворешно финансирање, без да се разгледа нивната одржливост. Оттука, овие политики се соочуваат со ризикот со нив да раководат донатори, односно да бидат зависни од донатори. Претстојниот процес на децентрализација може дополнително да ја продлабочи и да ја усложни постоечката празнина во спроведувањето.

Резиме на системските силни и слаби страни во однос на образованието на Ромите

Македонија е една од земјите каде што последниве години ситуацијата на Ромите е значително подобрена. Во одредена мера е зголемен бројот на ученици-Роми кои се запишани во основно и, особено, во средно образование, додека акциите за позитивна дискриминација значително влијаеја на бројот на запишани и дипломирани студенти Роми во терцијалниот образовен систем. До одредена мера³⁷ е подобро и учеството на Ромите во политичката и во административната сфера, а е реализирана и значајна соработка меѓу Владата и ромската заедница. Освен тоа, Ромите се активни учесници во процесите за донесување одлуки на општинско ниво.

Сепак, Ромите сè уште се соочуваат со сериозни бариери во нивното образование. Тие можат да се резимираат на следниов начин:

1. Сè уште постојат административни пречки за запишување во претшколското и во основното образование, поради недостигот на документи од страна на ромските семејства и поради отсуството на пристап до социјална помош во претшколското образование. Претстојната делумна приватизација на претшколските установи веројатно дополнително ќе го отежни пристапот на Ромите до бесплатно претшколско образование.
2. Во Македонија сè уште се практикува сегрегација во специјални училишта и одделенија, а проблемот минува без видлива дискусија или реакција, дури и од страна на ромската заедница.
3. И покрај добрите документи за политиката и за личната подготвеност на политичкото лидерство, училиштата не ги поддржуваат и не прават децата Роми да се чувствуваат добредојдени. Децата Роми запишани во училиштата во Македонија се соочени со голем број системски пречки кои придонесуваат за нивниот слаб успех и за драстичното намалување на нивниот број, што за возврат влијае на ниската стапка на запишување во следното ниво на образование (средно и високо). Следуваат најалармантните пречки:
 - ⇒ На образовните органи, како и на факултетите за образование на наставници, им недостигаат политики што ќе ги привлечат и ќе ги поддржат Ромите кои ќе се школуваат за наставници. Како последица на тоа, наставниците Роми се ретки, дури и на ниво на претшколското и основното образование. Учениците Роми честопати ги учат наставници кои имаат негативни етнички стереотипи и предрасуди во однос на Ромите. Предрасудите кај наставниците можат да ги повредат учениците Роми и претставуваат негативен пример за ученици не-роми.
 - ⇒ Освен во училиштата каде што ученици-Роми го сочинуваат доминантното мнозинство, ромските родители ретко се вклучени во училишните одбори и во процесот на донесување одлуки. Како последица на тоа, училишните политики остануваат нечувствителни за потребите на учениците Роми, а соработката со ромските НВО честопати не е добредојдена.

³⁷ Во моментот, една од ромските политички партии е дел од владејачката коалиција во Парламентот.

- ⇒ Квалитетот на образованието на Ромите, особено во раните фази од образованието, може да биде сериозно супстандарден, а тоа придонесува за слабиот успех на Ромите во текот на нивното школување и за сериозното намалување на бројот на Ромите кои го продолжуваат образованието. Учениците од прво до четврто одделение не можат да паднат или да го повторуваат одделението, но според законот, нивните наставници се обврзани да организираат дополнителни часови за оние кои не го стекнале минималното знаење и вештини. Децата Роми кои честопати спаѓаат во оваа категорија, најчесто не добиваат дополнителна обука од страна на нивните наставници и се префрлаат во следното одделение иако не ги исполнат ниту минималните барања. Како последица на ова, децата Роми имаат тешкотии при интегрирањето во повисоките одделенија.
 - ⇒ Нема квалификувани наставници и обучувачи на наставници кои ќе можат да изведуваат настава/обука на ромски јазик. Не постои катедра за ромски јазик и култура или некоја друга институционална рамка којашто би можела да обезбеди квалификувани наставници по ромски јазик. Оттука, иако според Уставот ромскиот јазик може да биде наставен јазик во училиштата, ова никогаш не се практикува, ниту пак се бара. Во најголем број од училиштата кои запишуваат ученици-Роми, воопшто не е застапен ромскиот јазик, дури ни како изборен предмет во основните училишта, бидејќи за тоа би биле потребни дополнителен простор и дополнителни трошоци за ангажирање наставници.
 - ⇒ Дискриминацијата е присутна во неколку системски слоеви. Не постојат активни и леснодостапни механизми за борба против дискриминацијата во училиштата. Обично нема никакви последици од постапките со предрасуди на наставниците и на училишната администрација, а децата Роми продолжуваат да страдаат од дискриминација која честопати доведува до сегрегација. Училишните наставни програми не се мултикултурни и тие или избегнуваат да ги споменат ромската култура и традиција или ги третираат Ромите на неповолен начин, поддржувајќи ги постојните негативни стереотипи и предрасуди за Ромите. Системот на оценување не се базира на стандарди за оценување и на објективни критериуми. Овој систем изобилува со пристрасно и дискриминирачко оценување на деца-Роми.
4. Во Македонија, финансирањето на образованието е сериозно несоодветно. Ова не се должи само на генерално ниското ниво на средства, туку и на несоодветните механизми за финансирање кои имаат особено негативни ефекти врз образованието на Ромите. Конкретните проблеми вклучуваат:
- ⇒ Не постои буквално никаква социјална помош која го придружува учеството во образованието. Приходите, стипендиите, учебниците, бесплатните оброци и ослободувањето од давачките за претшколски установи се ставени на располагање само преку програмите што се финансираат од донатори или за оние кои посетуваат специјално образование.
 - ⇒ Образовниот систем не обезбедува финансиски средства за дополнителни часови за оние деца чијшто слаб успех и/или отсуството на родителска поддршка би наложиле дополнително внимание. Од учениците се очекува да ги платат сите воннаставни активности, дополнителните часови, посебното внимание од страна на наставниците (на пример, менторството), приватното туторство и подготовката за приемни испити на повисоките нивоа од образованието.
 - ⇒ Тековниот механизам за финансирање се базира на одреден број квалификувани часови. Тоа го стимулира минимизирањето на напорите на училиштата и избегнувањето да се запишуваат ученици кои би барале посериозна работа или, пак, издржувањето на овие ученици додека тие сами не го напуштат училиштето, по само неколку години школување.

Сè уште не е пилотирана формула за финансирање според бројот на учениците, ниту пак за неа сериозно се дискутира во рамките на Законот за децентрализација. Се чини дека постои голем ризик оваа ситуација уште повеќе да се влоши, доколку се воведат децентрализирано финансирање на образованието без да се примени нова формула за финансирање и нови механизми за компензација.

⇒ Образованието што го обезбедува државниот систем е сериозно надополнето од страна на НВО секторот, кој се финансира преку донации од меѓународните партнери. Најголемиот дел од недостатоците во официјалниот систем се надополнети со активностите на ромските НВО. Иако ваквата работа создаде динамично граѓанско општество коешто работи на решавање на проблемите во образованието, таа не сакајќи придонесува кон натамошно намалување на вниманието што им се посветува на децата Роми во училиштата и во градинките. Се развива имплицитна „поделба на трудот“, ситуација којашто е финансиски неодржлива и која долгорочно гледано може да наметне сериозни пречки во развојот на образовниот систем.

5. Преглед на активностите на Владата и на партнерите

44

Подготовките за Декадата за вклучување на Ромите во Македонија започнаа во 2004 година со воспоставувањето на Националниот комитет, кој потоа формираше работна група која изготви нацрти на четири акциони планови во врска со образованието, домувањето, вработувањето и здравствената грижа на Ромите. Во јануари 2005 година, Владата го донесе Националниот акционен план за Ромската декада и Стратегијата за Ромите во Македонија. Двата документа беа целосно поддржани од страна на Парламентот. Во ноември 2005 година, Националната работна група доби статус на владино координативно тело задолжено за подготовката, спроведувањето и за мониторингот на сите активности поврзани со Ромската декада и со Стратегијата за Ромите.

Во текот на овој подготвителен процес, четирите министерства засегнати од акционите планови работеа во координација, со цел да се изготват планови за помош на ромската етничка заедница, што се случува за првпат во Македонија. Сите планирани активности беа ставени во една заедничка рамка, а нивната реализација може да се оцени и да се мониторира. Ромски претставници заедно со претставниците од министерствата работеа на изготвувањето на акционите планови. Нацртите на акционите планови беа доставени до голем број ромски НВО и им беа ставени на располагање на сите заинтересирани страни, преку веб-сајтот на Министерството за труд и социјална политика, коешто беше одговорно за координацијата. Ваквата достапност овозможи и доставување коментари и сугестии за нацртите. Еден месец подоцна, конференцијата поддржана од страна на ФИОМ и Светска банка ги собра на едно место речиси сите ромски НВО во Македонија и претставниците на релевантните министерства. На оваа конференција, со консензус на сите учесници, беа усвоени нацртите на акционите планови.

Почетокот на спроведувањето на акционите планови ја наложи потребата за идентификување на конкретни активности и за дефинирање на потребниот буџет. Како резултат на тоа од страна на четирите работни групи во рамките на одговорните министерства беа изготвени оперативни планови, кои беа финализирани од страна на Националната работна група и донесени од страна на Владата во 2005 година.

Иако националните акциони планови не вклучуваат буџет, оперативните планови имаат изготвен буџет за првите три години од Декадата.

Посветеност на Ромската декада: акции/напредок што е постигнат досега

Премиерот, министерот за труд и социјална политика и другите одговорни министри, на политичко ниво искажаа силна посветеност кон Декадата за вклучување на Ромите. Националниот буџет за 2006 година одразува³⁸ дел од буџетите на акционите планови, но само мал дел од него е посветен на подобрување на образованието.

³⁸ Министерството за труд и социјална политика додели околу 20.000 УСД за програми за Ромите и распредели 270.000 УСД за вклучување на децата на возраст од 4 до 6 години

Законодавните и административните промени што се предвидени со акционите планови допрва треба да се развијат и да се спроведат, а структурите кои претставуваат предуслов – секретаријат и национален совет, сè уште не се воспоставени. Прашањата на децентрализацијата и новиот Закон за локалната самоуправа даваат голема одговорност на општинско ниво. Сепак, досега се започнати само мали и незначителни активности.

На програмско ниво, спроведувањето бележи бавен напредок. Досега, не се јавиле нови политики, како резултат на заедничките напори на четирите релевантни министерства: социјалната помош не е поврзана со вклученоста во образовниот процес; не се обезбедуваат учебници за семејствата што живеат од социјална помош; одлуките за доделување на одредена парична помош и стипендии не зависат суштински од социо-економскиот статус на семејствата, итн.

Активностите што се координираат и се спроведуваат од страна на Министерството за образование и наука опфаќаат:

- ⇒ Мерки за позитивна дискриминација при запишувањето на студенти-Роми на универзитетите и во средните училишта, врз основа на етничката самоидентификација на студентите, онака како што е официјално заведена во нивните училишни дипломи.
- ⇒ Изготвување на локални акциони планови за интеграција на Ромите од страна на општинските совети и општинските комисии за меѓуетнички односи. Овој процес е во својата почетна фаза, а досега се донесени само локални акциони планови, иако сите локални влади се поттикнати да работат на нив. Овој процес во голема мера зависи од иницијативите на ромските НВО.
- ⇒ Изготвување на програма за ромски јазик и култура која ќе се предава како изборен предмет во основното образование и спроведување на истата во неколку училишта во кои учат голем број деца-Роми. Сепак, досега ова било направено само во општината со градоначалник Ром – Шуто Оризари.

Освен тоа, во 2006 година околу 30 ромски НВО спроведоа најразлични проекти во врска со образованието, на сите нивоа на образование, со одобрение од Министерството за образование и наука.

Донаторско финансирање на програми во земјата

Според базата на податоци на Секретаријатот за европски прашања при Владата, само 4,6 проценти од целата меѓународна помош за Македонија оди за проекти во сферата на образованието. Ова е многу помалку од помошта што се добива, на пример, за здравството, транспортот,

во незадолжителното претшколско образование. Министерството за здравство посвети 87.000 УСД за превенција од болести на ранливото население, вклучувајќи ги и Ромите. Министерството за транспорт и врски има планирано да потроши околу 20.000 УСД за подобрување на системите за снабдување со вода и на канализациониот систем во ромските населби. Министерството за образование и наука нема посебна буџетска ставка за Декадата за вклучување на Ромите, но го поддржа образованието на Ромите преку програмите базирани на Националната програма за развој на образованието (2005-2015), вклучувајќи и реконструкција на училиштата и реформи во образованието.

демократизацијата, индустријата и земјоделството. Најголем дел од меѓународните средства за образованието се наменети за подобрување на училишната инфраструктура, за воведување иновации во образовните и во наставните програми, за промовирање на меѓуетничкиот дијалог (главно меѓу Албанците и Македонците), за доквалификација на наставниците, итн. Во некои од овие проекти ромската заедница се јавува како еден од директните корисници, заедно со другите заедници. Во други проекти Ромите се само индиректни корисници на ефектите од погенералните интервенции.

Сепак, меѓу тековните образовни проекти финансирани од донатори, неколку се фокусираат ексклузивно или речиси ексклузивно на образованието на Ромите. Тука влегуваат:

46

- ⇒ Програмата за образование на Ромите – финансирана од страна на УСАИД, ФИОМ, Детската фондација „Песталоци“ од Швајцарија и ОБСЕ. Оваа програма се фокусира на: (1) подготовка на децата на претшколска возраст за започнување на основното образование, преку активностите на ромските образовни центри; (2) зголемување на стапката на упис и премин, намалување на бројот на учениците и подобрување на успехот и на посетеноста на училиштата од страна на ученици Роми во основните и во средните училишта, преку обезбедување стипендии и менторска поддршка за учениците, обука против предрасудите за наставниците, вонучилишна турска помош за учениците и работилници за родителите и за локалните заедници и (3) нудење можност за студентите Роми на универзитетите да имаат еднакви можности и подобар академски успех, преку обезбедување стипендии и менторска помош за студентите. Компонентите на проектот што се однесуваат на претшколското, основното и на средното образование се спроведуваат во Скопје, Куманово и во Прилеп, во соработка со пет НВО.
- ⇒ „Еднакви можности за образование на деца-Роми“ – со поддршка од Холандската амбасада во Република Македонија, ФИОМ ја прошири компонентата за основното образование на Програмата за образование на Ромите во 10 нови средини каде што има голема концентрација на Роми. Во текот на следните три години, повеќе од 3.000 ученици-Роми во основното образование од 10 основни училишта ширум државата ќе добијат директна и индиректна дополнителна воннаставна помош, лоцирана во рамките на училиштето.
- ⇒ „Образование за сите“ – финансиран и раководен од страна на Канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје, овој проект цели кон гарантирање на квалитетно образование за сите ученици во Македонија, намалување на бројот на учениците кои го напуштаат основното и средното образование и обезбедување услови за реинтеграција на учениците кои го напуштиле образованието (главно ученици-Роми) и зголемување на опфатеноста на децата од ранливите групи (вклучувајќи ги и ромските девојчиња) во основното и во средното образование. Беа организирани семинари за раководството на училиштата, наставниците и за администрацијата, вклучувајќи ги и психолозите, социолозите и беа обезбедени професионални и промотивни публикации. Исто така, беше спроведена и анкета за наставниците и за учениците, со цел да се проценат причините за намалувањето на бројот на учениците, а врз основа на резултатите од анкетата е направена стратегија за да се спречи намалувањето на бројот на учениците како појава.
- ⇒ „Нов приод за издигнување на свеста за образованието, технологијата и за граѓанските права на ромското население“ – проект финансиран од помошта на Заедницата за реконструкција, развој и за стабилизација, преку Европската агенцијата за реконструкција, кој се спроведува во Битола. Негова цел е да се издигне свеста на ромското население во Битола за образованието и за технологијата, преку обезбедување пристап на ромската заедница до компјутери, Интернет и до мултимедијални услуги, и подобрување на квалитетот на

услугите на јавната администрација, преку воспоставување на Информативен центар во ромската населба.

- ⇒ „Применето образование за младите Роми“³⁹ – овој проект, финансиран од страна на Македонскиот центар за меѓународна соработка (МЦМС), придонесува во насока на поголема интеграција на деца-Роми во основните училишта, кон подобрување на работните можности и на шансите за генерирање приходи кај младите Роми. Проектот се спроведува преку настани за издигнување на свеста организирани од страна на локалните граѓански организации, во соработка со локалните основни училишта, или преку поддршка за стручна обука, која ја обезбедува Работничкиот универзитет во соработка со приватните компании.

47

Во Македонија се спроведени или се спроведуваат голем број помали проекти во образованието кои се наменети за ромската заедница и/или се раководени од страна на ромските НВО, со поддршка од страна на меѓународните донатори (на пример, поддршката на Freudenberg Stiftung за ромските образовни центри). Овие проекти се осврнуваат на различни аспекти на образованието, како што се дополнителните часови, соработката со училиштата, издигнувањето на свеста кај родителите, часовите за описменување на возрасни лица, како и голем број други прашања во зависност од локалниот контекст, ресурсите, капацитетите на организацијата, итн.

Финансирање од донатори: услови и ограничувања

Тековните проекти се тесно поврзани со националните акциони планови за образование на Ромите, но постојните финансиски средства не ги задоволуваат нивните потреби. Сепак, со цел да се зголеми ефикасноста на ограничените средства за образовни програми, од суштинско значење е да се подобри меѓусебната координација и да се избегне преклопувањето или удвојувањето на активностите.

Постојат различни проблеми коишто се однесуваат на финансиските средства што доаѓаат во Македонија. Еден од нив е јасниот недостиг од локална транспарентност и консултации во текот на создавањето на некои програми: плановите и договорите за финансирање се склучуваат на повисоко ниво, а ваквото планирање честопати не гарантира локално учество и вклучување на локалните потреби и перспективи на ниво на месни заедници. Друг проблем е големиот број посредници меѓу донаторите и спроведувачите, ситуација којашто создава дополнителен товар при реализацијата на средствата и ја намалува ефикасноста на проектите. Трета грижа претставува апсорпциониот капацитет за средствата кај одредени структури, вклучувајќи ги и ромските НВО. И, на крајот, најголем дел од проектите финансирани од страна на донаторите покриваат активности коишто траат шест до дванаесет месеци. Ваквите проекти обично немаат долгорочен ефект, поврзан со политиката, врз образовниот процес.

³⁹ Извор: <http://www.mcms.org.mk/default-mk.asp?ItemID=3E9A52965E337843A4306BC7A317A080>.

6. Програмата на Фондот за образование на Ромите во Македонија

48

Во Македонија, Фондот за образование на Ромите е многу активен – заклучно со февруари 2007 година има примено 30 предлог-проекти и одобрено финансирање на шест проекти во вредност од 1.500.000 ЕУР.

Најголем проект што го финансира Фондот за образование на Ромите е сеопфатната програма на стипендии за Ромите средношколци, со којашто раководат Министерството за образование 6+и ФИОМ. Проектот добро напредува и покажува колкаво е значењето на стипендиите и на менторството за зголемувањето на бројот на запишани ученици-Роми во средното и во високото образование. Се чини дека овој приод е добра програма што може да се прошири и на другите групи.

Друг проект, којшто наскоро ќе заврши, се фокусира на градењето на капацитетите на Центрите за образование на Ромите во Македонија. Проектот го спроведува Мрежата за образование на Ромите, со вклучување на службени лица на национално и на локално ниво. Главниот резултат од овој проект е собирањето на најдобрите практики и стратегијата за мрежата на образовните центри кои обезбедуваат воншколска поддршка за децата Роми, како основа за нивниот развој и за нивно поголемо интегрирање во македонскиот образовен систем. Одржливоста на овие центри останува отворено прашање. Тие се целосно финансирани од надворешни донатори, но со подготвувањето на водичот со најдобрите практики и на стратегијата се обезбедува форум за дискусија за важните проблеми во врска со поддршката на деца-Роми за нивно интегрирање во предучилишното и во основното образование.

Фондот за образование на Ромите финансираше и два проекта за поддршка на кампањата за запишување на деца-Роми во училиште, којашто се реализираше на национално ниво од страна на Националниот Центар за Ромите. Исто така, Фондот финансираше и програма за ТВ-дебати и дискусии по прашањата во врска со образованието на Ромите, во соработка со невладината организација Романо Вас и со ТВ Шутел. На крајот, Фондот за образование на Ромите, во соработка со Министерството за труд и социјална политика, финансира и програма за поголемо вклучување на деца-Роми во предучилишното образование. Програмата ќе му помогне на Министерството за да го тестира приодот на поддржување на деца-Роми за запишување и ќе овозможи да се избегне намалувањето на бројот на деца-Роми во предучилишните установи, што е мошне важно прашање во Македонија.

Проектни партнерства

За прашањата во врска со образованието на Ромите, Фондот за образование на Ромите одржува дијалог со Владата, со Министерството за образование и наука и со Министерството за труд и социјална политика.

Четири од шесте проекти на Фондот за образование на Ромите коишто се спроведуваат во Македонија (до мај 2006 година) ги предводат ромски НВО, еден проект предводи Владата (Министерството за труд и социјална политика) и еден се спроведува како партнерство меѓу

ФИОМ и Владата (Министерството за образование и наука). Меѓутоа, ромските НВО се вклучени во спроведувањето на сите шест проекти.

Кофинансирање од страна на Владата е осигурано само за предучилишниот проект, а за проектот за стипендии за средно образование постои јасна синергија со многу сличен проект – со УСАИД, наменет за други целни групи.

Фондот за образование на Ромите ангажираше национален фасилитатор, кој треба да помогне во координацијата меѓу владата и НВО и да обезбеди помош во спроведувањето на проектот.

Генерална стратегиска рамка и нивоа на ангажман

Имајќи ги на ум системските ограничувања и специфичните бариери со коишто се соочуваат Ромите во рамките на образовниот систем, улогата на Фондот за образование на Ромите треба да се гледа како повеќеслојна помош составена од активности поврзани со политиката, поддршка за ромската заедница и поддршка за владата. Во табела 4 е дадена широка рамка на приоритетите на Фондот за образование на Ромите, од којашто треба да се развијат конкретните активности на Фондот за образование на Ромите во текот на годините што доаѓаат.

Стратегиски правци за идните активности на Фондот за образование на Ромите

Проектни приоритети на Фондот за образование на Ромите

Врз основа на оваа широка рамка и имајќи ја предвид тековната програма на Фондот за образование на Ромите, краткорочните приоритети за финансирање од страна на Фондот ќе бидат во насока на:

1. Помош на општините во подготовките да го преземат донесувањето на одлуките на полето на образованието, на пример, преку конкурси за локалните самоуправи коишто имаат значителен процент на ромско население.
2. Активности кои се фокусираат на зголемување на квалитетот на образованието на Ромите:
 - ⇒ Менторство во преодните одделенија (IV и VIII), со цел да се зголеми стапката на прогресија.
 - ⇒ Поддршка за обезбедување учебници за ранливите групи ученици во заедниците со доминантно ромско население – преку позајмување од училишните библиотеки, обезбедување специјални евтени изданија, итн.).
 - ⇒ Обезбедување обука на наставниците и за менторите.
 - ⇒ Користење на ромските образовни центри со цел родителите да се поврзат со училиштата и да се допре до родителите преку обука, споделување на најдобрите практики за рано школување, кампањи за информирање и за издигнување на јавната свест.
 - ⇒ Примена на искуството од примерот „Танода“ во Унгарија, за да се најдат најдобрите начини за организирање дополнителни часови и воннаставни активности.
3. Зголемување на обемот на програмите за стипендии и менторство на ниво на средното образование.

Табела: Нивоа на вклученост за подобрување на резултатите во образованието на Ромите во Македонија

Помош и поддршка за ромската заедница	Поддршка за спроведување за образовните органи	Креирање на политиката со Владата
<p>1. Зголемување на застапеноста на професионалци Роми во образованието:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Мотивирање и поддршка на акциите за позитивна дискриминација, за да се привлечат Роми кои ќе се запишат на факултетите за образование на наставници. ⇒ Иницијативи за поддршка за основање на катедра за ромски јазик и култура. ⇒ Обучување на Ромите и подобрување на нивните вештини во наставните области, креирање на образовната политика, евалуација, истражување на полето на образованието итн. 	<p>1. Гарантирање дека претстојните промени во образовниот систем ќе бидат во полза на Ромите:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Гарантирање дека планирањето на развојот и самоевалуацијата на училиштата го поддржуваат инклузивното образование. ⇒ Изготвување на остварлива стратегија за мониторинг на напредокот на учениците и нивно присуство на сите нивоа од образованието, вклучувајќи го и високото. ⇒ Гарантирање дека ќе се воведат завршни испити за да се спречат сите системски негативни ефекти врз децата Роми. ⇒ Изготвување на курикулуми со поголема флексибилност на ниво на училиштето, разновидна содржина, разновидни наставни методи и јасни очекувања во поглед на резултатите, заедно со формативното оценување. 	<p>1. Вклучување во процесот на децентрализација, за да се развијат капацитетите на локалните самоуправи и посветеноста на образованието на Ромите:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Фокусирање на комисиите за образование на локално ниво. ⇒ Помош при изготвувањето на инклузивни локални акциони планови. ⇒ Помош при изготвувањето на децентрализирана формула за финансирање (преку осигурување на соодветен финансиски коефициент за учениците Роми и формула за воедначување за посиромашните локални самоуправи со бројно ромско население). ⇒ Поддршка за локалните власти за да се спречи создавањето сегрегирани училишта, преку исцрпување на сегрегирани граници на училишните области.

Помош и поддршка за ромската заедница	Поддршка за спроведување за образовните органи	Креирање на политиката со Владата
<p>2. Поддршка за родители-Роми и за лидерите во заедницата за да ги признаат и да се вклучат во клучните образовни прашања:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Вклучување на родителите Роми во школските одбори и во родителските здруженија. ⇒ Откривање и дејствување против дискриминацијата во училиштата. ⇒ Идентификување и надминување на пречките за запишување. ⇒ Поддршка за комплетно вклучување на деца-Роми во задолжителната претшколска програма која што започна во 2006 година. ⇒ Мониторинг на запишувањето и на напредувањето низ образовниот систем. 	<p>2. Поголем фокус на подобрувањето на квалитетот на образовниот систем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Гарантирање дека сите деца-Роми ќе бидат опфатени со задолжителното претшколско образование, вклучувајќи и соодветно образование за наставниците за нолтата година. ⇒ Воспоставување на менторски систем за деца-Роми во петто одделение. ⇒ Реализација на дополнителни часови, чиешто обезбедување е обврзувачко според законот, за учениците на кои им се потребни, особено од прво до четврто одделение. ⇒ Решавање на ситуацијата со претолемата застапеност на Ромите во специјалните училишта, во соработка со меѓувладините и меѓународните организации. ⇒ Вклучување на домашни професионални и ромски НВО во изготвувањето јасна и остварлива агенда за воведување на сите деца во инклузивен образовен систем во главните текови на општеството и значително намалување на специјалниот образовен систем. 	<p>2. Помош за воведување на законодавство против дискриминацијата во образованието:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Обука на инспекторите за обезбедување инклузивно образование и за откривање на дискриминацијата.

Помош и поддршка за ромската заедница	Поддршка за спроведување за образовните органи	Креирање на политиката со Владата
<p>3. Развој на систем за поддршка на деца-Роми на ниво на семејствата:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Мотивирање на родителите да ги запишуваат нивните деца во основно образование, вклучувајќи ја и задолжителната подготвителна година во претшколско образование. ⇒ Мотивирање на родителите да го набљудуваат успехот што го постигнуваат нивните деца на училиште и да ги спречат да го напуштат училиштето, итн. 	<p>3. Подобрување на врските меѓу образовниот систем и социјалната помош:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Поврзување на социјалната помош со образованието на сите изводливи нивоа. ⇒ Гарантирање на одржливо обезбедување на учебници и школски прибор за Ромите. ⇒ Изготвување административна рамка за позитивна дискриминација. 	<p>3. Реструктурирање на социјалната помош за да се поддржи образованието на Ромите на поефективен начин:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Преглед на концептот за најавената приватизација во обезбедувањето претшколски услуги, за да се гарантира целосно учество на Ромите. ⇒ Преглед на постојните шеми за стипендии за Ромите и создавање одржлив систем за поддршка на национално ниво, финансиран од страна на Владата.
<p>4. Поддржување на ромските НВО кои се вклучени во образовните активности, во насока на соработка и зајакнување на нивните организационски, мрежни и структури за градење на капацитетите, со цел да се максимизира ефектот на политиката од нивните активности.</p>	<p>4. Поддржување на соработката меѓу ромските НВО, училиштата и локалната самоуправа:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Споделување на искуствата. ⇒ Помош за заеднички активности. ⇒ Соработка за да се избегнат поделени локации во рамките на образованието на Ромите, кои постојат независно едни од други. 	

Приоритети на Фондот за образование на Ромите во поглед на истражувањата и анализата на политиката

Врз основа на севкупната рамка на инструментите и приоритетите на Фондот за образование на Ромите, во моментот има три приоритети за анализа на политиката во Македонија:

1. Анализа на образовните расходи, вклучувајќи ги и изворите од Владата, донаторите и од НВО.
2. Студија на случај за да се споредат училиштата во Шуто Оризари наспроти селектираните „вообичаени“ училишта.
3. Анализа на наставните инпути и поттици, за да се идентификуваат одржливи опции за менторство и дополнителни часови, вклучувајќи и работни распореди, двојно финансирање, итн.

53

Покрај овие прашања, има четири главни области каде што во иднина ќе биде потребно насочено истражување за политиката:

- ⇒ Ревидирањето на постојните шеми за стипендии во земјата, како и на постојните шеми за социјална помош, со цел да се развијат поефективни и подобро насочени модели кои би гарантирале повисока стапка на посетеност и пониска стапка на намалување на бројот на учениците и би им помогнале на креаторите на политиката да ги донесат и да ги спроведуваат овие модели.
- ⇒ Студијата за економските бенефиции би била корисен инструмент за отворање на прашањето на владината посветеност на прашањето на образованието на Ромите и на национално и на општинско ниво.
- ⇒ Факултетите за образование на наставници на универзитетите мора да развијат наставни програми кои се соодветни на потребите на студентите Роми. Во рамките на Болоњскиот процес, во наредните година-две универзитетите ќе ги изменат наставните програми, структури и постапки. Важно е овој процес да биде информиран за тоа дека треба да се опфати поефективното образование на Ромите и за студентите кои учат да бидат наставници и за децата кои тие ќе ги учат. За таа цел е потребна студија која ќе вклучи преглед на постојните курикулуми за образование на наставници, можните опции и препораки, вклучувајќи и преглед на опциите за подготовка на студенти кои ќе предаваат ромски јазик и култура. Бидејќи процесот на реформа на високото образование е меѓународен, би било најдобро ваквата студија за земји на Декадата на Ромите да се изведе на координиран начин.
- ⇒ Потребна е стратегија за префрлање на учениците од специјалните училишта во редовното образование. Бидејќи специјалното образование е де факто сегрегирано образование за Ромите во Македонија, потребна е насочена анализа на опсегот на проблемот и на механизмите коишто се во основата на оваа лоша практика (вклучувајќи ги и финансиските и другите механизми базирани на интерес). Потребна е и елаборација на можните локални стратегии кои би резултирале со трансфер на децата од специјалното во редовното образование, а пред сè за тоа да останат надвор од специјалното образование.
- ⇒ На родителите Роми им се потребни подобри можности за да се вклучат во образованието на нивните деца. Иако постои сè поголемо искуство на НВО кои помагаат во вклучувањето на родителите како неопходен механизам за поддршка на успешното

образование, сè уште постои потреба од јасен преглед на можните практики и проценка на нивната долгорочна ефективност. Врз основа на овие наоди би можело да се изгради поодржлив приод.

Рамка на резултатите предвидени со активностите на Фондот за образование на Ромите

54

Врз основа на идентификувањето на стратегиските приоритети на Фондот за образование на Ромите и врз основа на неговите тековни проекти и канализирањето на проектите, во наредните 2-3 години ќе биде видлив пакетот очекувани резултати од активностите на Фондот за образование на Ромите, и тоа на следниве нивоа:

1. Правни, финансиски и административни промени:

- ⇒ Правна и административна рамка која обезбедува позитивна дискриминација за запишување на ученици-Роми во средното образование, истовремено обезбедувајќи ја неопходната придружна социјална и образовна помош, како стипендии за учениците и менторска поддршка финансирана од страна на Владата.
- ⇒ Соодветни финансиски механизми поврзани со процесот на децентрализација, за да се гарантира поттик за училиштата да го поддржат запишувањето и учеството на учениците Роми (преку пондерирана формула базирана на бројот на учениците и преку други мерки).
- ⇒ Парламентот мора да донесе законодавство со коешто се забранува дискриминација во образованието и мора да се преземат неопходни мерки за спроведување, вклучувајќи и обука за образовните инспектори во насока на откривање на дискриминацијата и негување на инклузивното образование.
- ⇒ Да им се понуди бесплатно претшколско образование на семејствата на кои им е потребна помош.

2. Клучни образовни показатели (се очекуваат среднорочни резултати преку подобрување на очекуваните резултати во образованието на Ромите):

- ⇒ Учество и во задолжителното и во незадолжителното претшколско образование.
- ⇒ Стапка на запишување и стапка на завршување на средното образование.
- ⇒ Бројноста на ромскиот наставен кадар во образованието.

3. Зголемена социјална кохезија

- ⇒ Соработка меѓу училиштата и ромските НВО во образовните активности на училиштата – да се врши мониторинг преку извештаите за проектот.

Национална рамка за мониторинг

Мониторингот на овие очекувани резултати треба да се направи преку матрицата на организации кои обезбедуваат најразлични извори на податоци. Тие ги вклучуваат:

1. Мрежата на ромски НВО кои се вклучени во образованието.
2. Државниот завод за статистика.
3. Базите на податоци при Министерството за образование, другите владини агенции и други рутини за собирање податоци од страна на донаторите.
4. Евалуација и мониторинг дизајнирани и финансирани од секој проект на Фондот за образование на Ромите.

Конкретните аранжмани ќе бидат изготвени во соработка со сите партнери. Имајќи ги предвид празнините во знаењето и во расположливите податоци, како и потребата да се изготви мониторинг систем што ќе функционира добро и ќе биде ефикасен, Фондот за образование на Ромите може да размисли за склучување договор со некоја професионална агенција за собирање податоци во областите каде што тие недостигаат. Фондот за образование на Ромите може, исто така, да сака да ги собере сите наведени учесници, за да се развие заеднички и сеопфатен мониторинг систем.

Референци

- Влада на Република Македонија, Министерство за финансии, Комитет за изготвување на Националната стратегија (2000): *Намалување на сиромаштијата во Република Македонија*, Скопје.
- Влада на Република Македонија, Министерство за труд и социјална политика, Национална стратегија за Ромите (2004/2005): *Акциони планови за Декадата за вклучување на Ромите – Македонија*, Скопје.
- Влада на Република Македонија, Министерство за образование и наука: *Закон за основното образование*, Службен весник на РМ бр. 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 63/2004, 82/2004, 55/2005 и 81/2005.
- Влада на Република Македонија, Министерство за образование и наука: *Закон за средното образование*, Службен весник на РМ бр. 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005 и 113/2005.
- Државен завод за статистика, (2005): *Извештај за образованието*. www.stat.gov.mk.
- Државен завод за статистика на Република Македонија (2006): *Извештај за образованието* 31.3.2006. www.stat.gov.mk.
- Етно барометар, 9, (мај 2005): *Идентитетите на Ромите во Југоисточна Европа*: Македонија, работен документ.
- Животната средина во вестите, среда, 26 април 2006 година, Косово: Пратеникот на ООН ја поздравува реконструкцијата на ромската населба.
- Коинова, Марија (декември 2000): *Малцинствата во Југоисточна Европа, Ромите во Македонија* – Центар за документирање и информирање за малцинствата во Европа – Југоисточна Европа (CEDIME-SE).
- Министерство за финансии: *Билтен – јануари/февруари 2006 година* – <http://www.finance.gov.mk/gb/bulletins>.
- Министерство за финансии: *Билтен – октомври 2006 година* – <http://www.finance.gov.mk/gb/bulletins>.
- Министерство за финансии и Народна банка на Република Македонија, 2005 година.
- Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 International Mathematics Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College.
- Martin, M.O., Mullis, I.V.S., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 International Science Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College, <http://timss.bc.edu>.
- Национална стратегија за намалување на сиромаштијата во Република Македонија, август 2002 година.
- ОЕЦД (2006): *Образовни политики за учениците во ризик и за оние со посебни потреби во Југоисточна Европа*.
- Програма за образование на возрасните во Република Македонија (во контекст на доживотното учење) 2006-2015.

Реџеџи, Л., Андонова-Митревска, Т., Самарџиќ-Јанкова, Т, (2004): PISA 2000 Постигнувањата на учениците во Република Македонија, Скопје: Биро за развој на образованието, www.pisa.oecd.org.

Стратегија за намалување на сиромаштијата, 2002 година; Проценка на сиромаштијата во Македонија во периодот 2002-2003 година, Светска банка. Извештај за Република Македонија за Милениумските развојни цели 2005.

Татјана Петрушевска: *Остварување на правото за употреба на јазиците на заедницата во комуникацијата со органите на државната власт во Република Македонија*. – Скопје: Заеднички вредности.

58

УНДП (2004): *Истражување за ранливите групи*.

УНДП (2005): *Извештај за човековиот развој*, <http://hdr.undp.org/statistics/data/countries.cfm?c=MKDICEF>.

УНЕСКО статистики (податоците се однеуваат на училишната 2002/03 година): http://stats.uis.unesco.org/ReportFolders/ReportFolders.aspx?CS_referer=&CS_ChosenLang=en.

ХДЗР Месечина, Гостивар, *Програма за граѓански советодавни центри, 2003-2005 година*.

<http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-macedonia-roma.doc>, p. 43.

<http://www.ec.europa.eu/geninfo/query/resultaction.jsp>.

http://www.delmkd.cec.eu.int/en/eu_and_fyrom/agreements.htm.

<http://www.mcms.org.mk/default-mk.asp?ItemID=3E9A52965E337843A4306BC7A317A080>.

<http://www.mls.gov.mk/default.asp?id=legislation>.

http://www.mon.gov.mk/Obrazovanie/OU/ANALIZA_2005_2006.doc.

<http://www.mtsp.gov.mk/>.

<http://www.romadecade.org/>.

http://www.sea.org.mk/sbs_files/Zakon%20za%20osnovno%20obrazovanie%20redakciski%20precisten%20tekst.doc.

http://www.sei.gov.mk/portal/mak/publikacii/EU_Development_funds_en.pdf#search=%22Macedonia%20receives%20financial%20aid%20from%20the%20EU%20CARDS%20program%22.

<http://www.sobranie.mk/mk/default.asp?vidi=izbrez2006>.

<http://www.sobranie.mk/uploads/dokumenti/124%2007-833-1%20zmeni%20na%20Zakon%20za%20sredno%20obrazovanie.doc>.

<http://www.sutoorizari.org.mk/>.

<http://www.usinfo.state.gov/xarchives/display.html?p=washfile-english&y=2006&m=April&x=20060410175127xlrennef0.3971456>.

<http://www.worldbank.org/roma>.

Анекс

Основни димензии на политиката за образование во македонија					
Области на политиката за образование и основни факти	Отвореност	Мерливост	Еднаквост	Ефикасност	Прописи
<p>Училишното Раководство (улогата на учениците и на родителите, етосот)</p> <p>Училишните одбори во основните училишта се составени од два-тројца родители, два-тројца наставници (во зависност од големината на училиштето), двајца општински слу-жбеници и еден претставник на Министерството за образование и наука.</p> <p>Училишните одбори во средните училишта се составени од тројца родители, четворица наставници, тројца општински службеници, еден претставник на Министерството за образование и наука и еден претставник на деловната заедница.</p> <p>Директорите на училиштата ги избира градо-началникот, врз основа на изборот и предлогот на училишниот одбор.</p> <p>Принципот на шко-лување во соседството доминира, но некогаш може и слободно да се избере училиште.</p>	<p>Раководството одговара пред училиш-ниот одбор и пред политичкото лидерство на општи-ната.</p> <p>Постојат родител-ски совети, но им недостига значител-но учество при донесувањето на одлуките. Според законот, нивната улога е да го набљудуваат образо-вниот процес и да да-дат мислење за него.</p> <p>Ученичките сојузи се формираат редовно, но нивното учество во школскиот живот е маргинализирано.</p> <p>Политичките партии имаат големо влијание во образовната политика и во раководењето. Насилството меѓу младите се зголемува.</p>	<p>Доминира тради-ционалната инспекција. Одговорни се државниот инспекторат и општинските инспектори.</p> <p>Подобрувањето/развојот на училиштата и на механизмите за таранција на квали-тетот, вклучувајќи ја и проценката на училишниот етос, се во фаза на развој.</p> <p>Податоци за дис-криминацијата не се собираат редовно.</p>	<p>Се намалува бројот на етнички „мешани“ училишта со македон-ски и со уште најмалку еден наставен јазик.</p> <p>Помалку од 10 проценти од училиш-тата се вклучени во програми што промовираат ин-клузивен етос за учениците со пречки во учењето и со други видови минорен физички хендикеп.</p> <p>Училиштата се инди-ректно охрабрани да ги избетуваат учениците на кои кадарот веројатно ќе треба да им посвети дополнително време.</p> <p>Не се преземаат ни-какви мерки против училиштата кои не ус-леваат да ги запишат сите ученици од ни-вното соседство.</p> <p>Родителите Роми или родителите со низок социо-економски ста-тус не се избираат во училишните одбори и во родителските одбори, освен во училиштата каде што учениците Роми се мнозинство.</p>	<p>Раководството на училиштето не е ориентирано кон ефикасност. Наместо тоа, доминантните раководни вештини се ориентирани кон политички и кон лични придобивки.</p> <p>Директорите треба да положат испит откако ќе присуствуваат на обуката за раководење на училиштето, но обуката не ги вклучува прашања за различностите.</p>	<p>Раководството на училиш-тето е под контрола на постојните (ажурирани) закони и подзаконски акти, првен-ствено на на-ционално ниво.</p>

Основни димензии на политиката за образование во македонија					
Области на политиката за образование и основни факти	Отвореност	Мерливост	Еднаквост	Ефикасност	Прописи
<p>Наставници</p> <p>Наставниците треба да имаат универзитетска диплома, приправнички стаж и да полагаат државен испит по една година практикување.</p> <p>Не се воспоставени никакви компетенции и стандарди за наставничката професија, освен кога станува збор за напредување во кариерата.</p> <p>Докавалификацијата е задолжителна, но сите програми за обука не се акредитирани и сè уште нема институција за акредитација. Се нудат најразлични избори, со финансирање од општинскиот и од националниот буџет.</p>	<p>Во високото образование е воведен европскиот кредит-трансфер систем. Но, во најголем број случаи, вклучувајќи ги и наставничките факултети, неговото спроведување не воведува вистински промени во образовниот процес.</p> <p>Универзитетското образование за наставници – особено обуката наменета за предметните наставници во основното и во средното образование – не предвидува вештини за период во чијшто центар е детето, ниту пак партиципативен период.</p> <p>Докавалификациските обуки, кои главно ги нудат НВО, ги опфаќаат следниве елементи:</p> <p>Од наставниците не се бара задолжително да применат партиципативен период кон учениците и кон родителите. Нема значајно вклучување на родителите и на учениците.</p>	<p>Не се развиени стандарди за да се оцени компетентноста и работата на наставниците. Наставниците не се мотивирани да присуствуваат на докавалификациските обуки и новите вештини да ги применат во училишната.</p> <p>Единствената институција која е акредитирана за докавалификација на наставниците е Бирото за развој на образованието. Многу НВО кои нудат програми за обука на наставници треба да добијат дозвола од Министерството за образование и наука, за да ја спроведат обуката на експериментално ниво.</p>	<p>Постои недостаток од квалификувани наставници за руралните училишта кои предаваат на албански и на турски јазик, а нема наставници кои се квалификувани да предаваат на ромски јазик. Нема мерки за позитивна дискриминација при приемот на наставничкиот или при вработување на наставник.</p> <p>Во универзитетската едукација не се предвидени прашањата на различностите. Компетенциите кои се важни за наставата во мултикултурните диверзифицирани програми за обука на НВО. На нив присуствуваат ограничен број сегашни наставници, а и тие сè уште не се акредитирани.</p> <p>Задолжителното одржување дополнителни часови не се реализира.</p> <p>Дискриминација од страна на наставниците кон децата не е ниту идентификувана, ниту пак казнета.</p>	<p>Наставниците не се доволно платени, а на наставничките факултети се слушава негативна селекција.</p> <p>На предметните наставници им недостигаат базични вештини за учење/предавање и вештини за оценување. Наставниот метод не е ниту ефикасен, ниту пак мотивирачки.</p> <p>Повеќе од 50 проценти од наставниците се вклучени во програмите за обука за докавалификација на наставници, кои ги нудат НВО, но повеќето од нив не се поттикнати да ги применат новостекнатите вештини во своите училишници.</p>	<p>Образованието и изборот се регулирани со неколку правилници, на несистемски начин и на различни нивоа. Системот е отворен за мајнитулација и за злоупотреба. Квалификациите (лиценцирањето) и најголемиот дел од обуката за докавалификација сè уште не се регулирани.</p>

Основни димензии на политиката за образование во македонија					
Области на политиката за образование и основни факти	Отвореност	Мерливост	Еднаквост	Ефикасност	Прописи
<p>Курикулум</p> <p>Национален курикулум дозволума само минимална флексибилност за наставниците по некои предмети.</p> <p>Воннаставните активности се ретки.</p>	<p>Во националната стратегија за развој на образованието е предвиден одреден степен на регионална флексибилност.</p> <p>Официјалните курикулуми за историја и за литература се културно приспособени врз основа на наставните јазици.</p> <p>Ромскиот јазик се нуди како незадолжителен предмет на официјално ниво. Во практиката се спроведува само во две училишта.</p>	<p>Курикулумите се базираат на содржината, а не на резултатот. Сè уште не се развиени стандарди, но работите се движат во тој правец.</p>	<p>Совладувањето на курикулумот бара ангажман на родителите, а приватното tutorство е вообичаена практика. Овој систем ги дискриминира децата чишто родители имаат понизок социоекономски статус или пониско образование.</p> <p>Ромскиот јазик и култура не се дел од курикулумот.</p> <p>Нема посебна поддршка за учениците Роми кои не зборуваат ниту еден од наставните јазици кои што се нудат.</p>	<p>Курикулумите се преполни со факти и се академски, а им не одстига релевантност за ситуациите од вистинскиот живот.</p> <p>Има ниска стапка на задржување на стекнатото знаење.</p> <p>Учениците во Македонија постигнуваат слаби резултати на тестовите базирани на меѓународните PISA и други критериуми.</p>	<p>Курикулумот е премногу регулиран. На национално ниво се издава детален наставен план по одделение и по предмет.</p>

Основни димензии на политиката за образование во македонија					
Области на политиката за образование и основни факти	Отвореност	Мерливост	Еднаквост	Ефикасност	Прописи
<p>Учебници</p> <p>Речиси сите предмети се покриени со учебници. За некои предмети се понудени повеќе од еден учебник.</p>	<p>Има либерализирано објавување на учебници кои се одобрени од Министерството за образование и наука.</p> <p>Изборот на учебници се прави на ниво на училиште.</p> <p>Повеќето учебници наметнуваат етноцентрична ориентација, без мултикултурна перспектива. Тие можат да поттикнат дури и негативни стереотипи кон „другите“.</p>	<p>Не се утврдени никакви стандарди за квалитет за учебниците.</p>	<p>Учебниците ги купуваат родителите и не е обезбедена никаква помош од страна на училиштата.</p> <p>Семејствата со ниски приходи имаат тешкотии да ги платат учебниците, но не постои систематска помош.</p> <p>Некои НВО обезбедуваат книги/ стипендии за ограничен број ученици Роми.</p>		<p>Одобрувањето на учебниците е регулирано со закон на национално ниво.</p>
<p>Оценување и евалуација</p> <p>Систем за завршен испит постои само во општите средни училишта.</p> <p>Има мониторинг на периодичните постигнувања на сегмент-примерок на училишта.</p>	<p>За своето работење училиштата не се транспарентни или отчетни кон родителите или кон заедницата.</p> <p>Во училиштата нема формативно оценување. Самооценувањето на училиштата е во развој.</p>	<p>Единствените развиени стандарди за оценување на постигнувањето на учениците се за математика и за јазичи за нижо основно ниво.</p> <p>Планиран е систем на надворешно испитување, но тој сè уште не е воспоставен.</p> <p>Само истражувачките студии и меѓународните PISA испити даваат оценувања на училиштата во Македонија.</p>	<p>Постои широко распространето приватно ту-торство од страна на наставниците. Овој систем е дискриминирачки кон учениците од семејствата со низок социо-економски статус.</p>		<p>Оценувањето е регулирано само на ниво на системското образование. Законите и раководствата на училиштата не се развиени.</p>

Основни димензии на политиката за образование во македонија					
Области на политиката за образование и основни факти	Отвореност	Мерливост	Еднаквост	Ефикасност	Прописи
<p>Финансии</p> <p>Финансирањето доаѓа од националниот буџет, и тоа ги покрива платите и некои инвестиции, и од општинскиот буџет. Платите се базираат на бројот на квалификувани наставници во секое училиште и се пресметуваат според бројот на квалификувани класови и според она што го налага програмата.</p>	<p>Нема еднакви финансии и никаква формула која што ја поддржува различноста, отвореноста, развојните програми, образованието за малцинствата итн.</p> <p>Пилот-проектите што ги спроведуваат НВО со меѓународна поддршка во ограничен број училишта поддржуваат отвореност и учество.</p>	<p>Сè уште нема транспарентност на финансииите. Развиен е нов информатски систем за образовен менаџмент кој гарантира транспарентност, но тој сè уште не е спроведен.</p>	<p>Училиштата во општините со низок приход се борат со финансирање на основното одржување.</p>	<p>Како резултат на децентрализацијата може да се очекува рационализација на училиштата.</p>	<p>Промените во финансирањето на општините поради децентрализацијата се уредени со закон, но сè уште не се изготвени потребните подзаконски акти.</p>

ФОНД ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА РОМИТЕ

Целта на Фондот за образование на Ромите е да придонесе за бришење на разликите во образовните резултати кај Ромите и кај не-Ромите, преку политики и програми за поддршка на квалитетното образование за Ромите, вклучувајќи и десегрегација на образовните системи. Фондот за образование на Ромите беше создаден во рамките на Декадата за вклучување на Ромите. Оттука, и тој ги има истите цели со Декадата.

Roma Education Fund
Váci Str. 63
1056 Budapest ⇔ Hungary
Tel: +36-1-235-8030
Fax: +36-1-235-8031
E-mail: info@romaeducationfund.org
www.romaeducationfund.org